

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Національний аерокосмічний університет  
ім. М.Є. Жуковського  
“Харківський авіаційний інститут”**

**Г.Ю. Каніщев, В.Б. Селевко, С.С. Бичкова**

**ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА І ЧИННОГО  
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Навчальний посібник

Харків “ХАІ” 2007

БКБ: Х я 73

Основи конституційного права і чинного законодавства України / Г.Ю. Каніщев, В.Б. Селевко, С.С. Бичкова. – Навч. посібник. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т “Харк. авіац. ін-т”, 2007. – 72 с.

Висвітлено поняття держави, форм державного правління та державного устрою. Подано основні питання конституційного права і чинного законодавства України. З’ясовано напрямки їх еволюції в процесі подальшого розвитку Української держави.

Для студентів факультету заочного навчання, які вивчають курс “Основи конституційного права і чинного законодавства України”.

Бібліогр.: 89 назв

Рецензенти: канд. іст. наук, проф. С.М.Куделко,  
канд. юр. наук, доц. О.Я.Лисяк

© Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського  
“Харківський авіаційний інститут”, 2007 р.

## **ЗМІСТ**

Передумова .....	4
Розділ I Основи конституційного права .....	5
Тема 1 Держава, право та Конституція України як суспільно-політичні явища .....	5
Тема 2 Держава і громадянин в Україні .....	10
Тема 3 Вибори. Референдум .....	15
Тема 4 Верховна Рада України .....	18
Тема 5 Президент України .....	24
Тема 6 Кабінет Міністрів України .....	32
Тема 7 Судова влада і правоохоронні органи в Україні .....	36
Тема 8 Місцеве самоврядування в Україні .....	40
Розділ II. Чинне законодавство України .....	44
Тема 1 Адміністративне право .....	44
Тема 2 Цивільне право .....	47
Тема 3 Основи господарського права .....	52
Тема 4 Основи сімейного права .....	56
Тема 5 Трудове право .....	59
Тема 6 Основи кримінального права .....	66
Запитання до іспиту з курсу “Основи конституційного права і чинного законодавства України .....	70

## Передмова

Курс «Основи конституційного права і чинного законодавства України» розрахований на активну самотійну роботу студентів. Історія розвитку права тісно пов'язана з виникненням і розвитком держави. Держава відіграє особливу конститутивну роль щодо права, бо тільки вона здатна забезпечити загальнообов'язковість соціальних норм у масштабах усього суспільства. Саме в цьому полягає головна відмінність права від норм моралі та інших неправових норм, що регулюють суспільні відносини, які не забезпечуються методами державного примусу. Основна мета держави та права – формування правової свідомості як системи поглядів, ідей теорій і уявлень, які характеризують ставлення всього суспільства до правової системи. Особливо в сучасних умовах України правова поведінка, правова активність і принципи свободи, рівності, справедливості, гуманізму мають бути відображені у правосвідомості її громадян.

У посібнику викладено актуальні питання конституційного процесу та правової тематики. Це дасть можливість зрозуміти та опанувати складні проблеми державного будівництва і правового регулювання відносин у сучасних сферах суспільного життя України.

Відомості, що є в даному виданні, містять як огляд джерел із сучасного конституційного права нашої країни, так і висвітлення тенденцій його розвитку в майбутньому. Вважаємо, що це допоможе студентам сприйняти правову систему України не як застиглу, а як динамічну, таку, що інтенсивно розвивається. Це особливо важливо в умовах сучасних бурхливих політико-правових змін в нашій державі.

Контрольні роботи треба виконувати самотійно, керуючись цим посібником і порадами викладача щодо особливостей висвітлення тієї чи іншої теми.

## Розділ 1. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

### Тема контрольної роботи №1 «Держава, право та Конституція України як суспільно-політичні явища»

#### *Питання теми*

1. Категорії держави і права.
2. Поняття конституції.
3. Конституційне право України як основа регулювання суспільних відносин.

Роботу над темою необхідно почати з вивчення понять держави і права. Держава – це політична організація суспільства, яка має владні повноваження щодо управління територіально організованим населенням з метою виконання загальносоціальних справ [1, с.5].

Слід звернути увагу на елементи, які містить в собі поняття держави: форму правління, форму державного устрою і державний режим.

За формою правління держави розподіляються на монархії та республіки. Залежно від форми державного устрою розрізняють унітарні держави, федерації і конфедерації, за формою діючого державного режиму – демократичні та антидемократичні (авторитарні та тоталітарні) держави.

Наша держава – Україна – є демократичною унітарною республікою. Для неї характерні такі ознаки:

- принцип розподілу влад – кожна з гілок влади (законодавча, виконавча, судова) формується й діє у відносній незалежності одна від одної, розподіл влад означає наявність суворо визначеного кола повноважень і меж діяльності для кожної з гілок влади;
- демократичний, легальний і вільний спосіб формування влади;
- наявність у державі багатопартійності;

- свобода слова (відсутність цензури) та свобода совісті (віросповідання);
- затвердження державою прав і свобод людини і громадянина [1, с.5 – 6].

Разом з тим слід усвідомлювати відносність демократії в будь-якій країні. Адже правові норми, навіть якщо вони дуже ретельно викладені, як правило, не фіксують дійсного (фактичного) становища речей в поточному управлінні державою. Загальновідомий стереотип про те, що демократичне правління є найефективнішим, дуже часто не відповідає дійсності. Так, ще на початку XIX століття видатний російський історик і громадський діяч М.М. Карамзін писав, що якщо ви подорожуєте якоюсь країною і бачите в ній зразковий громадський порядок, то це є наслідком “жорстокої” політики влади стосовно населення. Подібну думку висловив у середині XX століття тодішній президент США Г. Трумен, який стверджував, що будь-яке ефективне правління обов’язково зводиться до диктатури. А один з його попередників на президентській посаді Д. Медісон (президент США в 1809–1817 рр.) говорив, що якби люди були ангелами, їм взагалі непотрібна була б ніяка держава.

Отже, демократична держава – це, насамперед, країна з сильною владою, яка «твердою рукою» впроваджує і змушує населення дотримуватись тих ознак демократії, про які йшлося вище.

Невід’ємною складовою демократичної держави є право. Під правом слід розуміти систему загальнообов’язкових правил поведінки людей в суспільстві [1, с.5].

Без права в суспільстві не може існувати ніяка демократія. Суворе дотримання правових норм є запорукою злагоди (звичайно, відносної) між державою і суспільством. Про один з елементів такої злагоди вже йшлося вище. Це сильна влада, причому не обов’язково зосереджена в чиїхось одних руках. Це може бути і колегіальний владний орган (парламент, уряд, місцева рада та ін.). Іншим обов’язковим

елементом такої злагоди є правова культура громадян, їхня готовність підкорятися правовим нормам, що існують в країні. Виховання такої культури поряд зі створенням сильної, авторитетної влади є найважливішим завданням подальшого розвитку української державності.

У другому питанні предметом уважного вивчення має бути Конституція як головний установчий юридичний акт країни, основний закон держави і суспільства. Так, преамбула Конституції України визначає її як Основний Закон нашої країни. Конституція України затверджує основні засади життя суспільства, конституційний статус особистості, правову основу держави, головні характеристики державного ладу.

Вивчаючи питання відносно Конституції України, слід усвідомлювати найтісніший зв'язок українського конституціоналізму з європейським. Зв'язок цей виявляється в двох аспектах: вже існуючих спільних рисах українського та європейського конституційного законодавства; реформах, які мають збільшити кількість цих спільних рис в майбутньому. Щодо першого аспекту слід звернути увагу на те, що нині діюча Конституція України так само, як і Конституції Німеччини, Іспанії, Польщі, Росії та інших європейських країн, існує у формі єдиного документа ( на відміну від Конституції, що є сукупністю декількох нормативних актів).

Загальноєвропейським стандартом конституціоналізму, який вже зараз присутній в Основному законі України, можна вважати визначення правового статусу людини і громадянина, положення про розподіл влад, окреме існування сфер державного управління та місцевого самоврядування. Особливої уваги заслуговують в цьому плані зміни до Конституції України, внесені в неї законом №2222-IV від 8 грудня 2004 року. Саме завдяки їм наша держава наблизилася до європейського стандарту формування виконавчої гілки влади (уряду) згідно з результатами парламентських виборів. У зв'язку з цим доцільно порівняти різні видання Конституції (наприклад: Конституція України. – К., 1996, Конституція України. – К., 2006)

для з'ясування змін, що відбулися в механізмі формування виконавчої гілки влади.

Щодо змін, які будуть вноситись до Конституції України в майбутньому і наблизатимуть вітчизняне конституційне законодавство до кращих європейських зразків, то тут, безумовно, слід згадати про реформу місцевого самоврядування. Її суть полягає в збільшенні можливостей відповідних владних установ обласного, районного, місцевого рівня задовольняти потреби громадян в ефективному управлінні. Серед способів здійснення такої реформи є відновлення виконавчих комітетів обласних і районних рад народних депутатів, ліквідація районних і скорочення повноважень обласних державних адміністрацій. Щоб уявити, наскільки ця майбутня реформа відповідатиме кращим європейським зразкам, доцільно ознайомитися з виданням: Лісничий В.В. Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн: Навч. посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 336 с. При ознайомленні з цією книгою потрібно в першу чергу звернути увагу на матеріал, що стосується Франції, Іспанії та Польщі як країн, які в свій час пережили період децентралізації державного управління. Саме це є одним із напрямків розвитку української державності в наш час.

Розглядаючи третє питання, потрібно, насамперед, добре усвідомити, що є предметом регулювання конституційного права України. Це суспільні відносини, що виникають і діють в процесі здійснення влади народом України (див.: Быканов Н.А., Гуцу С.Ф. Основы Конституционного права и действующего законодательства Украины: Учеб. пособие. – Х.: ХАИ. – 2003. – С.4). Конституційне право, як зазначають ці автори, регулює основу громадських відносин, що виникають безпосередньо в процесі здійснення народовладдя в Україні. Останнє виступає в двох головних формах – безпосередньої та представницької демократії [1, с.4]. Тим самим конституційне право відповідає на два запитання: кому належить влада в суспільстві і яким чином вона здійснюється [1, с.4].



Висвітлюючи питання про конституційне право, слід визначити, що саме є його джерелами. М.А. Биканов та С.Ф. Гуцу визначають це як нормативні акти, які містять норми конституційного права і діють на всій території України [1, с.6].

Перше місце в системі джерел конституційного права належить Конституції України – основному закону держави, акту вищої юридичної сили [1, с.6]. Далі йдуть конституційні закони, звичайні закони, акти всеукраїнського референдуму, акти конституційного суду, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, укази Президента України. Ознайомившись з навчальним посібником М.А. Биканова та С.Ф. Гуцу, слід визначити особливості кожного виду цих джерел, їхню роль у формуванні та дії вітчизняного конституційного законодавства.

### **Контрольні запитання**

1. Форми державного правління в сучасному світі.
2. Які ознаки має демократична республіка?
3. Від чого залежить стабільність демократії?
4. Що є предметом регулювання конституційного права?

### **Література**

- 1.Биканов Н.А., Гуцу С.Ф.Основы конституционного права и действующего законодательства Украины:Учеб. пособие.- Х.: Нац. аэрокосм ун-т «Харьк. авиац. ин-т»,2003. – 67с.
- 2.Конституційне право України /За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 2003.– 732 с.
- 3.Камко В. Конституційний контроль, засади, статус, механізми // Віче, 1993. – №6. – С.3 – 12.
- 4.Основы конституційного права Украины / За ред. В.В Копейчикова. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 208 с.

5. Тацій В., Тодика Ю. Проблеми розвитку науки конституційного права // Право України, 1994. - №10. – С. 3-11.

6. Конституційне право України: Метод. вказівки і звернення до виконання контрол. робіт для студ. заоч. форми навчання спец. 7060101 “Правознавство”/ Уклад. М.В. Костів. – Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2004.– 27 с.

7. Конституційне право України: Навч. посібник / В.В. Кравченко; “КРОК”, ін-т економіки та права.- 2-е вид. допов. – К.: Атіка, 2002. – 479 с.

8. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 535 с.

9. Конституційне право України: Навч. посібник/ Орленко В.І., Зубок М.І., Лодиченко В.В. та ін. – К.: КНЕУ, 2003. – 416 с.

10. Конституційне право України: Підруч. для вищ. навч. закл. / За ред.: Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – 542 с.

11. Конституційне право України: Підруч. для студентів юрид. спец. вузів. / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 2000. – 731 с.

12. Горшеньова М.С. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 543 с.

## **Тема контрольної роботи №2 «Держава і громадянин в Україні»**

### ***Питання теми***

1. Правовий статус людини і громадянина. Поняття громадянства України.

2. Права і свободи людини і громадянина в Україні.

3. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Вивчення першого питання слід почати з аналізу поглядів сучасної науки на критерії оцінки державної діяльності, за якими визначається демократичність самої держави. Важливо знати, що людина, її життя і честь визнаються в світі найвищою соціальною цінністю. Саме відображення в законодавстві окремої країни прав і свобод людини, а головне – їхнє реальне, фактичне здійснення і є критерієм оцінки діяльності сучасної держави [1, с.9]. Сукупність прав, свобод та обов'язків людини, які вимагають правового регулювання з боку держави, називають правовим статусом людини. Таким чином, правовий статус людини і громадянина – це сукупність законодавчо затверджених прав, свобод і обов'язків громадянина, які визначають фактичне становище людини в суспільстві та державі, а також гарантії їх захисту та реалізації з боку державних органів влади [1, с.9].

Громадянство України – це постійний правовий зв'язок між фізичною особою і Українською державою. З одного боку, держава гарантує своїм громадянам здійснення їхніх прав і свобод, а з іншого – громадяни, знаходячись під опікою держави, беруть на себе обов'язки [1, с.9; 2, с.106].

Громадянство України регулюється спеціальним законом «Про громадянство України». Висвітлюючи це питання, потрібно визначити терміни: «єдине громадянство» та «подвійне громадянство». Слід знати, на яких умовах фізичним особам надається громадянство України і за яких обставин вони можуть його втратити, які гарантії дає Українська держава своїм громадянам в їхніх взаємовідносинах із владою інших країн.

Вивчаючи друге питання, треба звернути увагу на свободу людини як необхідну умову реалізації її прав. Адже без індивідуальної свободи будь-які права людини не зможуть здійснюватися [2, с.107]. З одного боку, свобода характеризує загальний стан людини, її соціальний статус, а з іншого – є можливістю дії в межах, наданих людині мораллю та правом [2, с.107 – 109].

Теорія конституційного права і правова практика розрізняють поняття «права людини» і «права громадянина». У першому випадку мова йде про права, пов'язані із самою людською істотою, її існуванням і розвитком, у другому – про відносини людини і держави [2, с.109]. Досліджуючи це питання, необхідно використовувати зміст Конституції України для відповіді на таке запитання: «Які права можна віднести до особистих і культурних прав?»

При розгляді третього питання потрібно усвідомлювати тісний зв'язок між обов'язками та правами людини і громадянина. Прав не може бути без обов'язків, так само як і обов'язків без прав. Потрібно розглянути ст.65 – 68 Конституції і з'ясувати, які саме обов'язки встановлені нею.

Четверте питання містить найбільше новацій порівняно з попередньою юридичною практикою. І справа тут не стільки в самому факті наявності гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина, скільки у способах здійснення цих гарантій. Права і свободи громадян гарантували і радянські конституції [3, с.15 – 19; 4, с.15 – 20]. Однак там гарантом виступала в першу чергу держава. Тобто самі громадяни були пасивною стороною в захисті власних прав і свобод. Відповідні статті цих конституцій, де мова йшла про ініціативу самих людей щодо захисту своїх прав у судовому порядку (в тому числі і від незаконних дій державних осіб), навряд чи могли набути великого значення в умовах панування держави над суспільством.

Після розпаду Радянського Союзу в умовах незалежної України ситуація різко змінилася. Демонтаж радянської соціальної держави, що брала на себе піклування про дотримання прав громадян, привів до акцентування уваги саме на особистій ініціативі людей щодо захисту власних прав і свобод.

Враховуючи це, слід звернути особливу увагу на статті 55 і 56 нині діючої Конституції, де прописано механізм захисту громадянами своїх прав у судовому порядку. Подальшим кроком у цьому напрямку є вступ у дію з 1 вересня 2005 р. Кодексу адміністративного судочинства і,

відповідно, поява Вищого адміністративного суду України. Його завданням є захист прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб від порушень з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб при здійсненні ними власних управлінських функцій. Тобто йдеться про судовий контроль за адміністрацією.

Як свідчить досвід західноєвропейських країн, зокрема Франції, система адміністративної юстиції якої вважається класичною, такий контроль є досить ефективним (наприклад, якщо мова йде про перевищення своїх повноважень поліцією).

Водночас слід зауважити, що судовий контроль і, зокрема, адміністративна юстиція можуть бути ефективними тільки за умови відносно високої правової культури громадян. Правова культура має два аспекти. По-перше, це обізнаність громадян з власними правами і обов'язками. Право знати їх гарантується 57-ю статтею Конституції України. І по-друге, великого значення набуватимуть бажання, рішучість самих громадян відстоювати свої права в судовому порядку. Враховуючи те, що окремому громадянину іноді важко зробити таке (це стосується навіть країн з розвиненою демократією), велике значення для України, на наш погляд, має подальший розвиток структур громадянського суспільства. Найрізноманітніші асоціації, що об'єднують людей за професійними, релігійними та іншими ознаками, вважаємо, мають значно більше можливостей для захисту прав своїх членів, ніж окрема людина.

### **Контрольні запитання**

1. Дайте пояснення понять: «єдине громадянство», «подвійне громадянство».
2. На яких умовах фізичним особам надається громадянство України?
3. Які права можна віднести до особистих і культурних прав людини?
4. Що слід розуміти під правовою культурою громадян?

## Література

1. Быканов Н.А., Гуцу С.Ф. Основы конституционного права и действующего законодательства Украины – Учеб. пособие. – Х.: Нац. аэрокосм. ун-т «Харьк. авиац. ин-т», 2003. – 67 с.

2. Основы конституційного права України: Навч. посібник/ Копилов В.О., Біла І.І., Кисіль Ю.І. та ін.: – Х: Держ. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 1999. – 138 с.

3. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М.: Юрид.лит., 1987. – 48 с.

4. Конституция (Основной Закон) Украинской Советской Социалистической Республики: С изменениями и дополнениями, внесенными Законом Украинской ССР от 27 окт. 1989 г. на десятой сессии Верховного Совета Украинской ССР одиннадцатого созыва. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 62 с.

5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. Із змінами, внесеними Законом №2222-IV від 08.12.2004. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 160 с.

6. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т. /Отв.ред. Б.А. Страшун. – М.: Изд-во БЕК, 1995. Т.2. – 448 с.

7. Соловьев Э.Ю. Личность и право // Вопр. философии. – 1989 – №8. – С.67 – 90.

8. Кузьменко Б. Правління права, політична демократія, громадянське суспільство: Перспективи інтегративної ідеології // Право України. – 1999. – №11. – С.20 – 23.

9. Бігун В.С. Правова антропологія. До питання про дослідження людини в праві // Часопис Київ. ун-ту права. – 2002. – №2. – С.15 – 20.

10. Бігун В.С. Людина в праві: деякі аксіологічно-правові аспекти проблематики // Часопис Київ. ун-ту права. – 2003. – №3. – С.8 – 13.

11. Шевцов С.П. Право и права человека: просвещение как поиск человеком себя // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС України. – 2004. – Спец. вип. – Ч.2. С.27 – 37.

12. Фрицький О.Ф. Конституційне право України. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 535 с.

13. Конституційне право України: Навч. посібник / Орленко В.І., Зубок М.І., В.В. Лодиченко та ін. – К.: КНЕУ, 2003. – 416 с.

14. Конституційне право України: Підруч. для вищ. навч.закл. / За ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – 542 с.

15. Конституційне право України: Підруч. для студентів юрид. спец. вузів. / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 2000. – 731 с.

### **Тема контрольної роботи №3 «Вибори. Референдум»**

#### ***Питання теми***

1. Безпосередня демократія як форма народовладдя.
2. Вдосконалення безпосередньої демократії як спосіб побудови в Україні сучасної державності.

При вивченні питань теми слід пам'ятати, що демократія як спосіб управління державою може бути ефективною лише в тому випадку, якщо таке управління буде здійснюватися безпосередньо громадянами. Це не означає, що безпосередня демократія, тобто здійснення управлінської діяльності самими громадянами, є єдиною формою демократичного державного управління. Але безпосередня демократія, безумовно, є найважливішою, на нашу думку, формою того, що в перекладі з грецької називається владою народу.

Безпосередня демократія в Україні закріплена статтею 38 Конституції. Ця стаття визначає право громадян України на участь в управлінні країною, зокрема, право на участь у виборах і референдумах. Детальніше це визначається в розділі III Конституції. Тому слід уважно вивчити цей розділ Основного закону і знайти відповіді на такі запитання: «Які вибори, на вашу думку, можна вважати вільними? Які обмеження передбачені Конституцією для здійснення громадянами виборного права? За яких умов і ким може бути проголошений Всеукраїнський референдум? Як Конституція України визначає питання, що можуть на нього виноситися?»

Вивчаючи питання, пов'язані з функціонуванням безпосередньої демократії, слід звернути увагу на великі перспективи цієї форми народовладдя в майбутній Україні. Адже, як показали політичні події в Україні у 2004 – 2006 рр., наш народ вже звільнився з-під державної адміністративної опіки пострадянського зразка і готовий до активнішої участі в управлінні країною, ніж це передбачено Конституцією 1996 року. Ми маємо на увазі права українських громадян на законодавчу ініціативу в парламенті держави. Ця норма міститься в двох проектах Конституції України, які з'явилися в 1993 р. Так, в розділі «Пряме народовладдя» зазначалося, що народ здійснює законодавчу ініціативу шляхом внесення до парламенту законопроекту. Законопроект має бути внесений від імені не менше 300 тисяч громадян, які мають право голосу. Для законопроекту, що передбачав зміни та доповнення до Конституції, потрібно було не менш ніж один мільйон підписів громадян, що мають право голосу [1, с.216].

На жаль, в остаточному варіанті Конституції, затвердженому Верховною Радою України в червні 1996 р., цей розділ був викреслений, а замість нього з'явився розділ «Вибори. Референдум», де безпосередня демократія була суттєво обмежена. Ми вважаємо, що в новій політичній ситуації згадані вище норми конституційного права будуть, хоч і можливо, поступово, втілені в життя, являючи собою новий зразок взаємовідносин держави і громадян, характерний для XXI століття.



## Контрольні запитання

1. Які вибори можна вважати вільними?
2. Які обмеження передбачені Конституцією України для здійснення виборчого права громадян?
3. За яких умов і ким може бути проголошений Всеукраїнський референдум? Які питання можуть бути винесеними на нього?

## Література

1. Конституція незалежної України: У 3 кн./ Під заг. ред. С. Головатого. – К.: Укр. Правнич.Фундація, 1995. – Кн.1: Документи, коментарі, статті. – 398 с.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв.1996 р. Із змінами, внесеними Законом №2222-IV від 08.12.2004. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 160 с.
3. Фурма Є.І. Вибори народних депутатів у правовому аспекті і не тільки //Юриспруденція: теорія і практика. – 2005. -№12. – С.28 – 35.
4. Зміни у виборчому законодавстві: на що звернути увагу// Журналіст України. – 2005. – №11 – 12. – С.21 – 30.
5. Кальченко С. Правові можливості оскарження в адміністративному порядку порушень закону України “Про вибори народних депутатів України”// Юридичний журнал. – 2005. – №9. – С.102 – 113.
6. Закон про вибори: на що звернути увагу// Журналіст України. – 2005. – №8 – 9. – С.23 – 34.
7. Дешко Т. Пропорційна виборча система в Україні: передумови запровадження та основні характеристики // Віче. – 2005. – №7 – 8. – С.118 – 122.
8. Законодавство про місцеві вибори: пошук балансу між конституційністю, доцільністю та реальністю// Парламент. – 2005. – №7. – С.29 – 37.

9.Мейер Георг. Виборче право// Вибори та демократія. – 2005. – №4. – С.66 – 74.

10.Андрущенко Т. Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року // Політ.менеджмент. – 2005. – №3. – С.71 – 79.

11.Попов І. Недержавні організації як запорука демократичних виборів // Вісник Центр. вибор. комісії. – 2005. – №2. – С.41 – 44.

12.Тодика О.Ю. Народовладдя і виборчі стандарти // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. – 2005. – С.187 – 194.

13.Ковтунець В. Міжнародні зобов'язання України щодо проведення виборів та її виконання // Вибори та демократія. – 2004. – №1. – С.36 – 44.

14.Законодательство о выборах: Шаг первый: Факты, комментарии, точка зрения// Проблемы политики, экономики, безпеки, міжнарод. відносин. – 2004. – №10. – С.3 – 6.

15.П'ясецька О.Г. Юридичний захист виборчих прав громадян: до питання реєстру виборців / Міліція України. – 2004. – №9. – С.16 – 20.

16.Тимошенко І. Реалізація захисту виборчих прав громадян в Україні // Підприємництво, госп-во і право. – 2004. – №7. – С.99 – 102.

## **Тема контрольної роботи №4 «Верховна Рада України»**

### ***Питання теми***

1. Формування, повноваження і структура Верховної Ради.
2. Законодавчий процес.
3. Правовий статус народного депутата України.

Щоб чітко уявити складність і багатоплановість проблеми, відбитої в цих питаннях, слід досконально ознайомитись з рекомендованою літературою.

Відповідаючи на перше питання, дайте чітке визначення Верховної Ради України. Зверніть увагу на те, що це однопалатний представницький і законодавчий орган влади, до складу якого входять 450 депутатів. Вони обираються на п'ять років шляхом таємного голосування на основі загального, рівного, прямого виборчого права [1, с.15].

Конституція України надає Верховній Раді досить широке коло повноважень. Так, ст. 75 визначає Верховну Раду як єдиний орган законодавчої влади в нашій країні [2, с.37]. Детальний перелік повноважень Верховної Ради України містить стаття 85. Потрібно знати зміст цієї статті і визначити, які повноваження Верховної Ради стосуються власне законодавчої роботи, а які – участі у зовнішньополітичній діяльності держави, у формуванні виконавчої та судової гілок влади.

Верховна Рада працює в сесійному режимі. Звернувшись до спеціальної літератури, визначіть різницю між черговими та позачерговими сесіями [1, с. 15].

Уявлення про Верховну Раду України набуває завершеності тільки за умови вивчення її структури. Аналіз цього питання дозволяє скласти об'єктивну уяву про те, як реалізуються засоби представництва, наскільки вони відповідають політичним проблемам сьогодення. Тільки через аналіз побудови Верховної Ради України можна встановити її реальну роль у здійсненні державної влади.

Питанням внутрішньої структури Верховної Ради присвячено статті 88 і 89 Конституції України. Розглядаючи їх, зверніть увагу на порядок формування комітетів, тимчасових і спеціальних комісій, а також тимчасових слідчих комісій Верховної Ради. Особливу увагу зверніть на посади Голови Верховної Ради України та його першого заступника, як на ключові в роботі українського парламенту (механізм обрання, повноваження).

Говорячи про Верховну Раду України, ми застосували щодо неї термін “парламент”, маючи на увазі її значення як вищого представницького і єдиного законодавчого органу держави відповідно до західноєвропейських зразків. І дійсно,

за 15 років незалежності України було зроблено чимало для перетворення Верховної Ради на справжній парламент. Тут, зокрема, слід згадати про зміни до Конституції України згідно із Законом №222-IV від 8.12.2004, коли Верховна Рада отримала, наприклад, право призначати й відправляти у відставку уряд України.

Однак цей процес ще далекий від свого завершення. Ми маємо на увазі відносини Верховної Ради України з представницькими органами нижчого рівня – Верховною Радою Автономної Республіки Крим і місцевими радами. На нашу думку, повноваження Верховної Ради України, зазначені в п.п. 28-30 статті 85, які стосуються утворення і ліквідації районів, встановлення і зміни меж районів і міст, їх найменування і перейменування, а також дострокового припинення Верховною Радою України повноважень Верховної Ради Криму і призначення виборів до неї та до місцевих рад є реліктом радянської влади. Тоді Верховна Рада Української РСР очолювала всю систему рад на території республіки і такі її повноваження були цілком логічними [3, с.35 – 36].

Зараз же, в умовах формування нової державності України на європейських засадах конституційного права згадані вище повноваження Верховної Ради України ми вважаємо недоречними. Щодо повноважень, визначених у п.п. 29 і 30 статті 85, то вони мають належати до компетенції місцевих рад відповідного рівня. Повноваження, зазначені у п.28 тієї ж статті, на нашу думку, повинні бути покладені на Президента України як гаранта територіальної цілісності держави. Ми вважаємо, що здійснення цих кроків допоможе Верховній Раді України бути дієвим парламентом європейського зразка. В зв'язку з цим звернемо увагу на саму назву парламенту. Нагадаємо, що назва “Верховна Рада” виникла у зв'язку з прийняттям нових конституцій СРСР 1936 р. та Української РСР 1937 р. Тоді цей термін був цілком доречним, оскільки визначав орган влади, що очолює всю систему місцевих рад. Зараз, коли ця система значною мірою демонтована, термін “Верховна Рада” практично втратив

сенс. Ми приєднуємось до пропозицій, висловлених у кількох попередніх проектах Конституції України, де пропонувалося назвати парламент, наприклад, Національними Зборами [4, с. 151]. Вважаємо, що це питання ще буде обговорюватись у майбутніх дискусіях щодо вдосконалення вітчизняного конституційного законодавства.

Висвітлюючи друге питання, дайте визначення поняття “законодавчий процес” як процес створення, зміни на скасування законів [1, с.17]. Ознайомтесь із статтями 91 – 94 Конституції України, які визначають механізм прийняття законів в Україні [2, с.52 – 56]. Зверніть увагу на такі моменти. Наприклад, стаття 92 містить точний перелік питань, що регулюються виключно законами України. З одного боку, це запобігає втручанням інших гілок влади (насамперед, виконавчої) в законодавчу діяльність парламенту. Згідно з вітчизняними історичними традиціями авторитарного правління, такий перелік може здаватись цілком слушним.

Водночас існує і протилежна думка. Так, автори монографії “Державне управління: теорія і практика” зазначають, що згадана стаття Конституції, навпаки, обмежує законодавчу роботу Верховної Ради і не відповідає принципам демократії [5, с.79]. Так само неоднозначно сприймається в колах вчених-фахівців зміст статті 93, яка визначає коло суб’єктів законодавчої ініціативи в парламенті України. Ця стаття була нещодавно реформована законом №2222-IV від 8 грудня 2004 р. (з переліку суб’єктів законодавчої ініціативи було вилучено Національний банк). Погоджуючись з цим, ряд фахівців висловлювали думку про позбавлення права законодавчої ініціативи також Президента України і, навпаки, про надання цього права громадянам країни, тобто тому самому народу, який, згідно зі статтею 5 нині діючої Конституції, є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні [2, с.6].

У зв’язку з цим зазначимо, що надання громадянам права безпосередньо вносити в парламент проекти законів є досить розповсюдженим у країнах Європи, насамперед у тих, які свого часу пережили тривалий період недемократичного

авторитарного правління (Італії, Іспанії, Австрії, Румунії, Литви). Водночас конституційне законодавство цих країн певною мірою обмежує таке право. Приклади таких обмежень наводять автори підручника з конституційного права зарубіжних країн [6, с.187 – 188]. Отже, можна констатувати, що цей розділ нині діючої Конституції України буде відновлений у зв'язку із вимогами часу.

Вивчаючи третє питання, дайте визначення поняття «народний депутат України». Покажіть, що це повноважний і відповідальний представник народу у Верховній Раді України, обраний відповідно до закону [1, с.18]. Потрібно засвоїти відповідні статті Конституції України, знайти відповіді на такі питання: умови набуття депутатського мандату; основні обов'язки народного депутата України; умови припинення депутатських повноважень.

Характеризуючи правові аспекти діяльності народних депутатів України, слід звернути увагу на її професійний характер. А для успіху будь-якої професійної діяльності потрібні відповідні умови. У зв'язку із цим доцільно дати оцінку такому явищу, як депутатська недоторканість.

### **Контрольні запитання**

1. Назвіть повноваження Верховної Ради України, що стосуються законодавчої діяльності?
2. Як Верховна Рада бере участь у формуванні виконавчої та судової гілок влади?
3. Чи потрібно, на Вашу думку, запровадження в сучасній Україні народної законодавчої ініціативи?

### **Література**

1. Быканов Н.А., Гуцу С.Ф. Основы конституционного права и действующего законодательства Украины: Учеб. пособие. – Х.: Нац. аэрокосм. ун-т «Харьк. авиац. ин-т», 2003. – 67 с.
2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. Із змінами, внесеними Законом

№2222 – IV від 08.12.2004. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 160 с.

3. Конституция ( Основной Закон ) Украинской Советской Социалистической Республики: С изменениями и дополнениями, внесенными Законом Украинской ССР от 27 окт. 1989 г. на десятой сессии Верхов. Совета Украинской ССР одиннадцатого созыва. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 62 с.

4. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія Української Конституції. – К.: Т-во “Знання України”, 1993. – 192 с.

5. Державне управління: теорія і практика/ За заг. ред. В.Б. Авер'янова – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 432 с.

6. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т./ Отв. ред.Б.А. Страшун. – М.: Изд-во БЕК, 1995. Т.2. – 448 с.

7. Базильчук Г.К. Політико-правові засади взаємодії законодавчої та виконавчої влади в Україні // Економіка та держава. – 2005. – №3. – С.26 – 30.

8. Кривенко Л.Т. Теоретико-конституційні аспекти оновлення поняття “Верховна Рада України” у процесі реформування Конституції //Часопис Київ. ун-ту права, 2004. – №1. – С.26 – 34.

9. Камко В. Проблеми правового регулювання статусу парламентської більшості та парламентської опозиції у Верховній Раді України // Політичний календар. – 2003. – №5. – С.3 – 6.

10. Приходько Х.В. Фракції як елемент внутрішньої структури парламенту України //Держава та регіони. Сер. Право. – 2003. – №1. – С. 8 – 13.

11. Кривенко Л. Конституційна модель Верховної Ради. Повернення до майбутнього // Віче. – 2002. – №10. – С.17 – 23.

12. Погорєлова А. Професіоналізм в українському парламенті: досвід та перспективи становлення // Віче. – 2002. – №9. – С.19 – 22.

13. Нижник Н. Верховна Рада і Кабінет Міністрів: правила симетрії //Віче. – 2002. – №4. – С. 3 – 6.

14. Погорілко В. Функції українського парламенту. Від номінального до реального //Віче. – 2002. – №2. – С.17

## **Тема контрольної роботи №5 «Президент України»**

### ***Питання теми***

1. Місце Президента в системі державних органів.
2. Порядок обрання Президента.
3. Повноваження Президента.
4. Дострокове припинення повноважень Президента.

Запропонована тема має винятково важливе значення завдяки особливій ролі, яку судилося грати інституту президентства в новітній історії нашої країни.

При розгляді першого питання зверніть увагу на те, що поява президентської посади в Україні мала місце в той період (1991 рік), коли країна повільно, але неминуче рухалася до своєї незалежності. І Президент з того часу є немов би живим втіленням існування Української незалежної держави. Система державного управління незалежної України формувалася саме навколо інституту президентства, який був для неї основним джерелом енергії і двигуном, що приводив у дію управлінський механізм країни.

Таке становище Президента не могло не відбитись на його конституційному статусі. Так, один з перших проектів Конституції України (1992 р.) передбачав надання Президенту статусу як голови держави, так і голови виконавчої влади в країні [1, с.162]. І хоча цей варіант під час остаточного прийняття нині діючої української Конституції в 1996 році не був прийнятий, велике значення президентської посади збереглося. Це видно, зокрема, зі статті 102 Основного закону України, що розкриває значення Президента в системі державних органів.

У зв'язку з тим, що на даний момент Україна вже пройшла етап початкового становлення своєї державності, в



сучасному українському суспільстві знову почалася дискусія щодо місця інституту президентства в управлінні країною. Так, О.П. Якубовський і Т.О. Бутирська – автори монографії з проблем взаємодії державної влади і громадянського суспільства – стверджують, що в майбутньому Президент повинен безпосередньо очолювати уряд, будучи таким чином, головою виконавчої влади в Україні [2, с.132]. Це, на їхню думку, потрібно для подолання такого становища, коли Президент фактично має сильний вплив на виконавчу владу, але юридично не несе за її рішення жодної відповідальності, перекладаючи останню на уряд на чолі з Прем'єр-міністром. Інша думка прозвучала напередодні виборів 2006 року до Верховної Ради України з вуст тодішнього її Голови В.М. Литвина. В своєму інтерв'ю телеканалу "Інтер" він заявив, що бачить майбутнє політико-правове становище Президента як найвищого арбітра у відносинах між гілками влади і, отже, такого, що не повинен належати до жодної з них.

Зауважимо, що вирішення цього питання в конституційному законодавстві України залежало і залежатиме не тільки від внутрішньополітичного її розвитку, а й від зовнішньополітичних пріоритетів. На момент створення інституту президентства в нашій країні, як і взагалі на теренах СРСР, що швидко рухався до свого розпаду, була досить популярна «американська» концепція посади президента. Вона передбачала існування «сильного», тобто незалежного в своїй діяльності від парламенту голови виконавчої влади.

В останні роки, в зв'язку із задекларованою Україною інтеграцією до структур Євросоюзу, все більшого розповсюдження і популярності набуває «європейська» концепція президентства. А вона характеризується саме статусом «президента-арбітра» [3, с.120 – 121]. Навіть у тих країнах Європи, де Конституції визначають статус президента як голови виконавчої влади (Фінляндія, Ісландія), фактичне виконання ним управлінських повноважень обмежується. Так, у ст. 13 Конституції Ісландії визначено, що «президент здійснює свою владу через міністрів». У Конституції Фінляндії

записано, що за умов, коли уряд визнає передане йому для виконання рішення президента таким, що суперечить закону, президент повинен скасувати або змінити це рішення. Якщо ж президент відмовляється це зробити, уряд зобов'язаний не виконувати рішення президента [3, с.120].

Таким чином, питання про місце Президента України в системі управління державою є дискусійним і в майбутньому, вірогідно, буде корегуватися у вітчизняному конституційному законодавстві. Орієнтиром у цьому напрямі є Закон №222-IV від 8 грудня 2004 року, який, визнаючи роль Президента як глави держави, гаранта територіальної цілісності України, додержання її Конституції, в той же час обмежив його вплив на формування виконавчої гілки влади (про що йтиметься далі).

При вивченні другого питання слід пам'ятати, що порядок обрання глави держави знаходиться в прямій залежності від того, яке місце він посідає в системі управління країною. Так, в Україні, завдяки винятково великому значенню президентської посади в період становлення нашої державності, було введено всенародне обрання Президента на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Цей порядок визначено в статті 103 нині діючої Конституції.

Можливі зміни у політико-правовому становищі Президента в Україні, про які йшлося вище, дають можливість зберегти існуючу процедуру обрання голови держави. Про це свідчить досвід західноєвропейських країн. Так, в країнах, де президент офіційно є головою виконавчої влади, він обирається всенародним голосуванням. Такий самий порядок існує і тоді, коли президент є арбітром у функціонуванні гілок влади. Про це свідчить, наприклад, конституція Франції, а також Конституції тих країн, які будували свою систему державного управління за її зразком (Польща, Румунія).

В той же час існують й інші приклади. Так, у Німеччині федеральний президент обирається непрямым голосуванням. Для цього скликаються Федеральні збори, що

складаються з депутатів нижньої палати парламенту країни і такої ж кількості депутатів парламентів окремих земель Німеччини.

Питання про збереження прямих всенародних виборів Президента України, на нашу думку, буде прямо залежати від подальшої політичної ситуації в нашій країні. Збереження наслідків політичної реформи (відмова від перегляду або скасування Закону №222-IV, що вже згадувався вище) та її поглиблення в напрямку збільшення повноважень органів місцевого самоврядування дають шанс зберегти високий авторитет Президента України, який закріплюватиме процедура його всенародного обрання. Намагання ж переглянути наслідки політичної реформи може мати для ініціаторів перегляду зворотний ефект. Так відбулося у 2001 році у сусідній з нами Молдові, де президент П. Лучинський спробував ще більше посилити свої повноваження. Наслідком була зміна Конституції цієї країни. Президент був позбавлений значної частини своїх повноважень, а головне – став обиратися не всенародно, а парламентом.

При дослідженні питання про повноваження Президента України слід насамперед звернути увагу на статтю 106 Конституції, яка визначає ці повноваження. Для полегшення відповідальної роботи необхідно розбити весь перелік повноважень голови держави на такі групи: а) повноваження, пов'язані із представництвом України за кордоном; б) повноваження, пов'язані із національною безпекою та обороною країни; в) повноваження, що стосуються призначень на управлінські посади в державі; г) участь Президента у законодавчій діяльності; д) «церемоніальні» повноваження, що розкривають становище Президента як символу держави.

Вивчаючи питання щодо повноважень голови держави, слід, як і при виконанні попередніх контрольних робіт, розглядати це питання в динаміці. Для цього доцільно порівняти видання Конституції, що вийшли до і після політичної реформи грудня 2004 року, і з'ясувати, як саме

змінилися повноваження голови держави внаслідок прийняття Закону №2222-IV.

Останнє питання теми пов'язане із різноманітними факторами, які можуть унеможливити виконання Президентом України своїх повноважень і призвести до дострокового припинення останніх. Ці фактори перелічені у статті 108 Конституції України. При їхньому розгляді ми хочемо звернути увагу на обставини, пов'язані з політичною відповідальністю Президента України через неналежне виконання ним своїх обов'язків. Вважаємо це питання надзвичайно актуальним в умовах поточного політичного розвитку нашої країни. Адже відповідальність влади перед народом у сьгоднішніх умовах є проблемою ефективності влади як такої.

Першою можливістю позбутися неефективного президентського управління є відставка Президента перед Верховною Радою. Особливості цієї процедури розкриті в статті 109 Конституції України. Як видно з її змісту, мова йде про добровільне бажання голови держави піти зі своєї посади. Однак хоча відповідні обставина і змушують політиків це робити, і розумний і прозорливий державний діяч, як правило, намагається піти з посади сам (не чекаючи, поки його позбавлять влади), все ж мусимо зазначити, що трапляється це надзвичайно рідко. Як правило, політики чіпляються за владу і намагаються залишитися в ній всіма можливими засобами. Тому ми вважаємо абсолютно обґрунтованою наявність в Конституції будь-якої країни статей, що передбачають примусове позбавлення голови держави його повноважень. У Конституції України це стаття 112, що розкриває механізм імпічменту Президента України.

Імпічмент (від англійського – звинувачення) – особливий порядок і встановлена законом процедура притягнення до відповідальності за грубі порушення закону вищих посадових осіб до завершення терміну одержаних ними внаслідок виборів повноважень [4, с.125]. Слід уважно проробити зміст статті 111 Конституції України для з'ясування всіх ланок процедури імпічменту.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що хоча процедура імпичменту є, безумовно, більш дієвим засобом позбутися неефективного президентського управління порівняно з добровільною відставкою Президента, однак застосовувати її можна в суворо зазначених Основним законом обставинах – у разі вчинення головою держави державної зради або іншого злочину [5. с.66].

Виникає запитання: «А як усунути Президента України від влади, якщо він не здійснював порушень Конституції і законів держави, а просто неефективно керує країною всупереч інтересам тих, хто його обрав – громадян України?»

Нині діюча Конституція України не дає відповіді на це запитання. Але в проекті Конституції, розробленому в 1992 році, така відповідь була. І полягала вона у можливості дострокового усунення Президента України із займаної посади шляхом недовіри народу, висловленої на всеукраїнському референдумі [1, с.165]. Сама процедура мала бути такою: спочатку потрібно було зібрати 2 мільйони підписів виборців, потім на цій підставі Національні Збори (парламент України) простою більшістю голосів депутатів повинні були прийняти рішення щодо проведення референдуму. У випадку, якщо референдум ініціював сам парламент, збір підписів виборців був непотрібний, але рішення про проведення такого референдуму приймалося вже двома третинами голосів депутатів Національних Зборів.

Якщо на референдумі, проведеному за ініціативою Національних Зборів, більшість народу висловлювалася проти недовіри Президенту, це означало розпуск парламенту протягом двох тижнів після оголошення результатів голосування. В такому випадку проводились нові парламентські вибори [1, с.165]. Якщо ж народ висловлювався за недовіру голові держави, то його повноваження припинялися, і не пізніше ніж через 90 днів після припинення мали відбуватися нові президентські вибори [1, с.165].

Таким чином, перебування Президента України на своїй посаді має залежати не тільки від депутатів парламенту, а й

від народу України, який безпосередньо обирає голову держави і, на нашу думку, має таке ж беззаперечне право його відкликати. У випадку ж, якщо політика Президента користується підтримкою народу, народний референдум міг би перешкодити спробам безвідповідальних політиків позбавити Президента його повноважень. Тому, на нашу думку, положення про всенародний референдум щодо довіри Президенту України має перспективу бути відновленим в Основному законі в процесі його подальшого вдосконалення.

У випадках дострокового припинення повноважень Президента України Конституція передбачає тимчасове (до проведення нових президентських виборів) виконання цих повноважень іншою посадовою особою. До вступу в силу Закону №2222-IV це був Прем'єр-міністр України. Після вступу вищеназваного закону виконання обов'язків Президента було накладено на Голову Верховної Ради України. Проте стаття 112 Конституції, що містить це положення, зазначає, що Голова Верховної Ради в період виконання обов'язків Президента не може здійснювати частину повноважень останнього. Які це повноваження і чому на їхнє здійснення Головою Верховної Ради накладено заборону, слід з'ясувати при підготовці цього питання (користуючись, насамперед, текстом Конституції України в новій його редакції).

### **Контрольні запитання**

1. Чому в Україні було запроваджено посаду Президента?
2. Чи варто, на Вашу думку, в майбутній Україні надавати Президенту статус глави виконавчої влади?
3. Охарактеризуйте повноваження Президента України, що стосуються призначень у системі державного управління?
4. Хто виконує повноваження Президента України у випадку неможливості для самого Президента здійснювати їх?

## Література

1. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – 192 с.
2. Якубовський О.П., Бутирська Т.О. Державна влада і громадянське суспільство: Система взаємодії: Монографія. – Одеса, ОРІДУ НАДУ, 2004. – 196 с.
3. Шаповал В.М. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. – К.: «Програма Л», 1995. – 136 с.
4. Основи конституційного права України: Навч. посібник / Копилов В.О., Біла І.І., Кисіль Ю.І. та ін. – Х.: Держ. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 1999.– 138 с.
5. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв.1996 р. Із змінами, внесеними Законом №2222-IV від 08.12.2004. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 160 с.
6. Шатіло В.А. Проблеми нормотворчості Президента України //Юриспруденція: теорія і практика. – 2005. – №11. – С.15 – 17.
7. Матвеев С.В. Конституційно-правовий статус Президента України //Вісник Луган. акад. внутр. справ МВС України. – 2004. – Спец. вип. – Ч.4. – С.64 – 72.
8. Белебега І. Яким має бути Президент України? //Березіль. – 2003. – №11 – 12. – С.3 – 15.
9. Шатіло В. Місце Президента України в системі органів державної влади // Право України. – 2003. – №5. – С.24 – 26.
10. Адміністрація Президента України в нових політичних умовах //Політ. календар. – 2002. – №8. – С.11 – 18.
11. Силенко Л.М. Конституційні основи відповідальності глави держави і державних органів як засіб системи стримувань і противаг в Україні //Вісн. Запорізького юридич. ін-ту. – 2000. – №1. – С.56 – 63.

## **Тема контрольної роботи №6 «Кабінет Міністрів України. Інші органи виконавчої влади»**

### ***Питання теми***

1. Кабінет Міністрів – вищий орган виконавчої влади.
2. Місцеві державні адміністрації.

Вивчаючи перше питання, насамперед ознайомтесь з текстом Конституції України в її новій редакції. При цьому потрібно звернути увагу на такі моменти: визначення місця Кабінету Міністрів України серед органів управління країною; склад і порядок формування Кабінету Міністрів; відповідальність уряду, його повноваження.

Порівнюючи видання Конституції України до і після прийняття Верховною Радою України Закону №2222-IV від 8 грудня 2006 р., потрібно визначити, які зміни відбулися у порядку формування та механізмі відповідальності українського уряду.

Аналізуючи ці зміни, поясніть причини їх впровадження. Зверніть увагу на те, що вони полягають у формуванні в Україні потужних політичних партій та їхньому прагненні контролювати виконавчу владу в державі. Звідси – посилення ролі Верховної Ради України у формуванні та функціонуванні Кабінету Міністрів. Можна сказати, що внаслідок прийняття Закону №2222-IV в Україні відбувся перехід від «американської» до «європейської» системи функціонування виконавчої влади. Якщо, за американською системою, уряд є лише допоміжним органом при президентові (який нерідко безпосередньо його очолює), то, за європейською системою, уряд є незалежним від президента управлінським інститутом, що формується внаслідок парламентських виборів. Парадокс української ситуації на момент прийняття Конституції в 1996 році полягав у тому, що Президент України, не будучи формально за Конституцією головою виконавчої влади, фактично здійснював такі функції через свою Адміністрацію. Вона і була “дійсним” урядом, де приймалися найважливіші



рішення щодо управління країною. А Кабінет Міністрів був лише виконавцем цих рішень. Його фактичне становище не відповідало юридичному, зафіксованому у статті 113 Основного закону. Отже, розкриваючи значення Закону №2222-IV для функціонування уряду, можна констатувати, що цей закон привів фактичне становище Кабінету Міністрів у відповідність до юридичного, визначеного в Конституції. Відбулося це внаслідок зменшення ролі Президента у формуванні уряду.

Особливу увагу необхідно звернути на статтю 116 Основного закону, яка вивчає повноваження Кабінету Міністрів. Адже тут після прийняття Закону №2222-IV виникли певні колізії. Так, згідно з пунктом 1 статті 116, уряд забезпечує здійснення зовнішньої політики держави, а згідно з пунктом 7 цієї ж статті – заходи щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки країни. Між тим посадові особи уряду, відповідальні за вищезгадані сфери діяльності, згідно із попередньою, 114-ю статтею Конституції, є висуванцями не голови уряду – Прем'єр-міністра, а Президента [1, с.69]. Тобто виникає «розбалансованість» у підборі важливих урядових кадрів. Щодо подолання цієї колізії, на нашу думку, виходів може бути два: або Президент, вносячи на затвердження парламенту кандидатури міністрів оборони та закордонних справ, попередньо погоджує їх з Прем'єр-міністром, або до Основного закону вносяться нові поправки, і Президент взагалі позбавляється права вносити відповідні кандидатури. Таким чином, склад уряду повністю формується Прем'єр-міністром і затверджується Верховною Радою.

При вивченні другого питання слід усвідомлювати, що будь-який уряд в будь-якій країні може успішно діяти лише за умов наявності у нього важелів впливу на ситуацію на місцях. Питання це вирішується в різних країнах по-різному. В Україні таким важелем впливу є обласні й районні державні адміністрації. Необхідно уважно вивчити статті 118 і 119 Конституції України, які стосуються формування, компетенції, відповідальності вищезгаданих органів влади.

Розкриваючи значення обласних і районних державних адміністрацій в системі владних інституцій, зверніть увагу на наступне. В період становлення незалежної Української держави на межі ХХ – ХХІ ст. вони, на нашу думку, виконували позитивну роль. Адже їхнє існування і вертикальна підпорядкованість Президенту України не давали Україні весь цей час розпадатися на окремі частини.

Зараз ситуація змінилася. Українське суспільство стало іншим і значно менше потребує бюрократичної опіки з боку держави. У зв'язку з цим природною є реформа органів місцевого управління. Вона визначена законопроектом, що чекає свого розгляду у Верховній Раді і має робочий номер 3207-1. Суть законопроекту полягає в ліквідації районних державних адміністрацій і переданні їхніх функцій місцевому самоврядуванню, обраному громадянами. На обласному рівні законопроект передбачає збереження обласних державних адміністрацій, але вже не з управлінськими, а суто наглядовими повноваженнями. Поточне ж управління мусить бути передане обласному самоврядуванню, за діяльністю якого і повинні наглядати облдержадміністрації.

Наскільки виправданим є впровадження в Україні такої системи місцевої державної влади? Ми вважаємо, що вона відкриває шлях до Української держави нового зразка, для держави саме ХХІ століття. Та політична криза, почуття невпевненості, відчуття різних змін, що притаманні нашому суспільству зараз, переконливо свідчать, що бюрократична централізація, яка була характерна для шістнадцяти років нашої незалежності, вичерпала себе. Бюрократична централізована держава явно нездатна забезпечувати не тільки економічний розвиток і подальшу інтеграцію України до Європейського Союзу, а й територіальну цілісність Української держави як такої.

Ми вважаємо, що подальше вдосконалення місцевого державного управління в Україні залежить від успішного запровадження західноєвропейської системи адміністративного нагляду. Вона складається з двох наступних елементів: а) права місцевої державної влади (в

нашому випадку – обласних держадміністрацій) скасовувати рішення органів місцевого самоврядування, якщо вони суперечать Конституції і законам України; б) права органів місцевого самоврядування оскаржувати рішення обласних держадміністрацій через адміністративний суд. Такий характер взаємодії державної влади та місцевого самоврядування допоміг би зберегти в нашій державі сильну виконавчу вертикаль державної влади, а отже, й підвищити ефективність роботи уряду України в цілому. З іншого боку, наявність адміністративної юстиції в особі адміністративних судів різних рівнів дасть можливість як органам місцевого самоврядування, так і окремим громадянам оскаржувати незаконні рішення місцевої державної влади (і цим також сприяти більшій її ефективності). Про адміністративну юстицію і місцеве самоврядування та перспективи їхнього розвитку в нашій державі йтиметься далі.

### **Контрольні запитання**

1. Які зміни у механізм формування Кабінету Міністрів України були внесені Законом України №2222-IV від 8.12.2004 р.?
2. Яку роль у функціонуванні системи виконавчої влади в Україні відіграють місцеві державні адміністрації?
3. Шляхи вдосконалення місцевого державного управління.

### **Література**

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. Із змінами, внесеними Законом №2222-IV від 08.12.2004. – К.: Парламент. вид-во, 2006. – 160 с.
2. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т./ Отв.ред. Б.А.Страшун. – М.: Изд-во БЕК, 1995 .Т 2. – 448 с.
3. Конституційне право України: Метод. вказівки і завдання до виконання контрол. робіт для студ. заоч. форми

навчання спец. 7060101 “Правознавство” / Уклад. М.В Костів. – Львів: Вид-во Львів комерц. акад., 2004. – 27 с.

4. Конституційне право України: Підруч. для студентів юрид. спец. вузів / За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наук. думка, 2000. – 731 с.

5. Конституційне право України : Підруч. для вищ. навч. закл. / За ред. Ю.М. Тодика, В.С. Журавського. – К.: Ін Юре, 2002. – 542 с.

6. Конституційне право України: Навч. посібник / Орленко В.І., Зубок М.І, Ладиченко В.В. та ін. – К.:КНЕУ, 2003. – 416 с.

7. Постановление Кабинета Министров Украины “О функциональных полномочиях Премьер-министра Украины, Первого вице-премьер-министра и вице-премьер-министра Украины” от 13.12.2002 //Экономика предприятия. – 2002. – №12. – С.26 – 30.

8. Черноус В. Виконавча влада в Україні: перехід від біцефалізму до моноцентризму // Вісник Держ. служби України. – 2005. – №4. – С.20 – 23.

9. Армаш Н.О. Становлення системи центральних органів виконавчої влади в Україні у 1990 – 2002 роках //Держава та регіони. Серія: Право. – 2003. – №2. – С.4 – 9.

10. Авер'янов В.Б. Система органів виконавчої влади України: огляд конституційно-правових засад //Часопис Київ. ун-ту права. – 2003. – №2. – С.3 – 7.

## **Тема контрольної роботи №7 «Судова влада і правоохоронні органи в Україні»**

### ***Питання теми***

1. Судова влада.
2. Правоохоронні органи.

Розкриваючи перше питання, слід насамперед підкреслити соціальну роль судової влади в демократичному суспільстві. Вона полягає в тому, щоб в юридичних

конфліктах різного характеру забезпечувати панування права. Право відображено в конституціях та інших законах, міжнародних угодах, а також у підзаконних актах, що прирівнюються до законів, – угодах, декретах та ін. [1, с.296]. Французький дослідник США А. де Токвіль у своїй праці “Демократія в Америці” (1835 р.) зазначав, що велика мета правосуддя полягає у заміні ідеї насилля ідеєю права [1, с.296].

Загалом судова влада – це інструмент, за допомогою якого право впливає на суспільні відносини; інструмент не єдиний, але найголовніший у конфліктних випадках. Слід визнати, що ефективність права залежить від високої правової культури суспільства. Якщо одна з сторін у конфлікті взагалі не визнає правових норм або визнає їх тільки для інших, а не для себе, судова влада ефективно діяти не буде. Сила судової влади в тому, що цивілізоване суспільство з повагою ставиться до права і до суду як до установи, що справедливо тлумачить і застосовує право. І не випадково у західних країнах юристи не можуть зрозуміти, про що йде мова, коли ми запитуємо їх про наслідки невиконання судових рішень. Вони не можуть собі уявити, як це – не виконати рішення суду [1, с.299].

Тому однією з умов входження України до європейського простору (що є, а ми впевнені, і надалі залишиться пріоритетом розвитку нашої держави) є розбудова дієвої судової влади. Для з'ясування напрямків цієї розбудови потрібно насамперед уважно вивчити розділ VIII Конституції України, присвячений правосуддю. Слід відповісти на такі запитання: які установи мають виключне право здійснювати правосуддя в Україні; який судовий орган є найвищим у системі судів загальної юрисдикції; який характер (закритий чи відкритий) має судівництво в Україні?

Особливу увагу в процесі вивчення першого питання слід звернути на діяльність Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в нашій державі. Засади цієї діяльності розкриті в розділі XII Конституції України. Вивчивши цей розділ Основного закону, дайте

правильні відповіді на такі запитання: скільки суддів входить до складу Конституційного Суду? На який термін вони обираються? Чи допускається обрання суддів Конституційного суду на повторний термін? Хто має право звертатись до Конституційного суду?

При розгляді другого питання потрібно в першу чергу визнати, які установи є правоохоронними. Це державні та недержавні органи, головним завданням і функцією яких є охорона правопорядку, захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб, держави [2, с.26]. Користуючись, зокрема, навчальним посібником М.А. Биканова та С.Ф. Гуцу, потрібно визначити перелік і функції кожної правоохоронної установи.

Вивчаючи це питання, слід звернути особливу увагу на діяльність прокуратури. Пояснюється це тим, що саме на цю правоохоронну установу дотепер покладено нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. Це зазначається у статті 121 Конституції України. Тому потрібно вивчити зміст розділу VII Основного закону нашої держави, що стосується діяльності Прокуратури.

Разом з тим необхідно зазначити, що саме вищезгадана функція Прокуратури може найближчим часом зазнати змін. Справа в тому, що в західноєвропейських країнах, які Україна взяла собі за взірець, ця функція покладена на систему адміністративних судів [1, с.318 – 319]. І різниця тут не стільки, власне, у функціях різних владних установ. Наявність вищезгаданої функції у Прокуратури (ще з радянських часів) означає, що функцію захисту прав громадян від зловживань з боку органів влади бере на себе сама влада. Наявність же вищезгаданої функції в Адміністративного суду означає, що ініціатива у захисті прав громадян у даному випадку належить самим громадянам. Якщо Прокуратура здійснює перевірку законності в першу чергу з власної ініціативи, то Адміністративний суд перевіряє законність нормативних

актів, що видаються публічною адміністрацією в першу чергу з ініціативи самих громадян, чиї права порушені. Отже, наявність адміністративної юстиції – це доказ правової зрілості суспільства. З урахуванням того, що наше населення звикло до ситуації, коли існує спеціальна установа, здатна “наказати” владним органам (прокуратура), при створенні в Україні системи адміністративної юстиції слід взяти за зразок дію відповідної системи у Франції. Адже там адміністративний суддя зобов’язаний займати активну позицію щодо захисту прав громадянина, тобто виконує ту ж функцію, яку в Україні з радянських часів виконував прокурор. На нашу думку, це дасть змогу адаптувати кращі західноєвропейські зразки до українських умов і водночас зберегти вітчизняні традиції відносин між народом і владою.

### **Контрольні запитання**

1. Яке значення має судова влада у взаємовідносинах громадянина і держави?
2. Які установи мають виключне право на здійснення правосуддя в Україні?
3. У чому полягає відмінність Конституційного суду України від судів загальної юрисдикції?
4. Яка існує схожість і відмінність між Прокуратурою та системою адміністративної юстиції?

### **Література**

1. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т./ Отв.ред. Б.А.Страшун. – М.: Изд-во БЕК, 1995.- Т 2. – 448 с.
2. Быканов Н.А., Гуцу С.Ф. Основы конституционного права и действующего законодательства Украины: Учеб. пособие. – Х.: Нац. аэрокосм. ун-т «Харьк. авиац. ин-т», 2003. – 67 с.

3. Правові й організаційні форми діяльності органів юстиції в здійсненні державної правової політики //Право України. – 2001. – №6. – С.48 – 51.

4. Станік С. Реформування органів юстиції – начальна потреба сьогодення //Право України. – 1999. – №8. – С.3 – 7.

5. Євдокимов В.О. Вища рада юстиції на шляху становлення //Весы Фемиды. – 1999. – №1. – С.53 – 57.

6. Шведова Г.Л. Формування судової влади у загальному процесі державотворення окремих країн світу: Іст. політ. аспект// Наук. праці. Миколаїв. держ. гуманіт. ун-ту ім. П. Могили. – 2002. – Т. 25. Вип. 12. – С.124 – 128.

7. Судебная власть в правовом государстве (опыт сравнительного исследования) // Государство и право. – 2001. – №3. – С.16 – 20.

8. Фоков А.П. Судебная власть в системе разделения властей (научно-правовые, философские и юридические аспекты) // Государство и право. – 2000. – №10. – С.51 – 56.

9. Радутная Н. Суд присяжных в зарубежных правовых системах // Советская юстиция . – 1993. – №5. – С.3 – 6.

## **Тема контрольної роботи №8 «Місцеве самоврядування в Україні»**

### ***Питання теми***

1. Поняття і значення місцевого самоврядування.
2. Проблеми місцевого самоврядування в Україні та шляхи їх подолання.

При розгляді першого питання потрібно усвідомлювати, що місцеве самоврядування є основою стабільності всього державного управлінського механізму. Адже це діяльність самого населення місцевої територіальної одиниці – територіального колективу та його виборних органів щодо управління його справами [1, с.394]. Таким чином, місцеве самоврядування є управлінською ланкою, найбільш наближеною до людей. І про якість державного управління



люди судять, насамперед, оцінюючи роботу установ місцевого самоврядування.

Для України проблема самоврядування має винятково важливий характер. По-перше, через історичні обставини, не маючи довгий час своєї національної державності, український народ міг впливати на владу саме через місцеве самоврядування. Характер і межі цього впливу, звичайно, змінювались протягом віків, але фактом є накопичення українцями великого управлінського досвіду саме у сфері місцевого самоврядування. По-друге, місцеве самоврядування є важливим для України з огляду на проблеми її сучасного політичного розвитку. Перебуваючи на межі західноєвропейської та євразійської (російської) цивілізацій, незалежна Українська держава із самого початку свого існування у 1991 р. знаходиться перед небезпекою розпаду на Схід і Захід. Подолати цю небезпеку, на нашу думку, здатне ефективне місцеве самоврядування.

При вивченні другого питання потрібно ознайомитись насамперед з розділом XI Конституції України, який визначає сучасний правовий статус місцевого самоврядування в нашій країні. В процесі підготовки питання зверніть увагу на такі моменти: Основний закон нашої держави визначає поняття місцевого самоврядування; які існують органи місцевого самоврядування і як вони формуються; які повноваження органів місцевого самоврядування та їхня фінансово-матеріальна база.

Сучасна політична ситуація в Україні характеризується тенденцією до перегляду низки конституційних положень, зокрема, тих, що стосуються місцевого самоврядування. Цей перегляд, у свою чергу, обумовлений проблемами, що накопичилися у взаємовідносинах держави і громадян. Першою з цих проблем стосовно місцевого самоврядування є його “низький” територіальний рівень. Територіальними громадами, де мусить здійснюватися самоврядування, чинна Конституція визнає тільки громади сіл, селищ і міст [2, с.89]. Ми ж приєднуємося до думки, що суб'єктами самоврядування мають бути також територіальні громади сільських районів і

областей [3, с.247]. З першої випливає й друга проблема. Це – відсутність у районних і обласних рад власних виконавчих структур для здійснення самоврядування. Адже сучасне врядування на обласному та районному рівні здійснюють державні адміністрації – місцеві органи виконавчої влади. Звідси і третя проблема: призначення, а не обрання влади в областях і районах.

Вирішенням цих проблем, на нашу думку, було б прийняття Верховною Радою України законопроекту №3207-1, який передбачає: а) наявність у країні не тільки місцевого, а й регіонального (на рівні областей і районів) самоврядування; б) утворення виконавчих комітетів обласних і районних рад та їхнє обрання відповідними радами замість призначених обл- і райдержадміністрацій. Крім того, враховуючи західноєвропейські приклади ефективного самоврядування, доцільним є надання територіальним громадам права захищати свою автономію від центральної влади та її місцевих представників у судовому порядку [1, с.396].

Звичайно, в українському суспільстві є (і будуть) побоювання відносно того, чи не призведе зміцнення місцевого самоврядування до поглиблення політичних протиріч між окремими регіонами нашої країни і, відповідно, до її розпаду в майбутньому? Для запобігання подібній ситуації Україні потрібно запозичення досвіду Італії – країни зі значними регіональними особливостями. Рекомендуємо тут книгу Т.А. Васильєвої «Областная автономия в Италии (правовые аспекты)», де детально розкрито механізм взаємодії центрального уряду з регіональною владою, який дозволяє стримувати сепаратизм регіональних еліт.

### **Контрольні запитання**

1. У чому полягає значення місцевого самоврядування для збереження територіальної цілісності України?
2. Які органи місцевого самоврядування існують в сучасній Україні? Які повноваження вони мають?

3. Засоби вдосконалення місцевого самоврядування в майбутній Україні.

## Література

1. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т./ Отв.ред. Б.А.Страшун. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – Т 2. – 448 с.

2. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв.1996 р. Із змінами, внесеними Законом №2222-IV від 08.12.2004. – К.:Парламент. вид-во, 2006 – 160 с.

3. Мальгин А.В. Украина: Соборность и регионализм. – Симферополь: СОНАТ, 2005. – 280 с.

4. Васильева Т.Д. Областная автономия в Италии (Правовые аспекты): Учеб. пособие – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 92 с.

5. Про органи самоорганізації населення: Закон України [від 11 лип. 2001 р. №2625-111] // Відомості Верхов. Ради України. – 2001. – №48. – С.997 – 1004.

6. Кравчук О. Визначення правової природи повноважень органів місцевого самоврядування // Юридична Україна. – 2006. – №1. – С.23 – 28.

7. Батанов О. Муніципальна влада: через місцеві інтереси до нації самоврядних громад // Національний інтерес. – 2005. – №12. – С.23 – 27.

8. Борденюк В. Механізм (апарат) державного управління як система органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування // Право України. – 2005. – №6. – С.16 – 21.

9. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення системи органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування // Юридична Україна. – 2005. – №5. – С.16 – 21.

10. Карнаух В. Принципи організації публічно-владних відносин у місцевому самоврядуванні // Політичний менеджмент. – 2005. – №5. – С.118 – 124.

## Розділ 2. ЧИННЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

### Тема контрольної роботи №1 “Адміністративне право”

#### *Питання теми*

1. Адміністративне право як галузь права.
2. Поняття і види адміністративних правопорушень.
3. Адміністративна відповідальність.

Передусім необхідно визначити: що таке адміністративне право; якою є система правових норм, що регулюють суспільні відносини управлінського характеру, які виникають у сфері державно-управлінської діяльності органів виконавчої влади. Адміністративне право є частиною соціального управління, тобто управління людьми і їх колективами з боку органів держави. У більш вузькому розумінні державне управління – це управління, яке здійснюється органами виконавчої влади. Адміністративно-правові відносини можна визначити як відносини: між вищими і підпорядкованими їм органами державного управління; між органами державного управління і відомчими державними підприємствами, установами і організаціями; між органами державного управління і недержавними підприємствами, організаціями; між органами державного управління і громадянами.

Щоб мати чітке уявлення, що таке система джерел адміністративного права, слід ознайомитись з Конституцією України; кодексом України про адміністративні правопорушення; Законом України “Про об’єднання громадян”, “Про державну службу”, “Про місцеве самоврядування в Україні” та ін.; Постановами Верховної ради України; Указами і розпорядженнями Президента України; Постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України; Нормативними актами виконавчих органів влади та органів місцевого самоврядування.

Так, згідно зі ст. 9 КупАП, адміністративне правопорушення – це протиправна, провинна (умисна або

необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність. Адміністративне правопорушення характеризують такі ознаки: протиправність дії або бездіяльності, вина, карність, суспільна небезпечність. Суб'єктами права є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які досягли 16 років, осудні особи. Об'єктами являються суспільні відносини, які складаються у сфері адміністративно-організаційної діяльності та порядку управління; людина, її здоров'я, честь і гідність; власність; права і свободи громадян).

Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає такі види порушень: у галузі охорони праці та здоров'я населення; порушення, що посягають на власність; у галузі охорони природних ресурсів, пам'яток історії та культури; у промисловості, будівництві та в галузі використання електричної і теплової енергії; у сільському господарстві; на транспорті, у галузі шляхового господарства і зв'язку; у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності; у галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою; у галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації; порушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку та на встановлений порядок управління. До основних завдань Кодексу про адміністративні порушення входять: охорона соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також юридичних осіб, суспільного (конституційного) ладу України, усіх форм власності, встановленого порядку управління, державного і громадського порядку; зміцнення законності; запобігання правопорушенням.

Зверніть увагу на особливості адміністративної відповідальності, яка є видом юридичної відповідальності громадян і посадових осіб, що полягає у застосуванні до

особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, заходів державного примусу. Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли 16-річного віку. Не підлягають адміністративній відповідальності особи, які діяли у стані: крайньої необхідності, самооборони, неосудності. До наслідків адміністративного правопорушення відноситься адміністративне стягнення.

Кодекс про адміністративні правопорушення визначає такі види адміністративних стягнень: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого громадянину (на строк до трьох років); виправні роботи (на строк до двох місяців); адміністративний арешт до 15 діб. Щодо неповнолітніх, які вчинили адміністративне правопорушення, можуть застосовуватися заходи адміністративного впливу, а саме: зобов'язати публічно (або в іншій формі) вибачитися у потерпілого; зробити застереження, догану або сувору догану; передати неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за їх згодою, а також окремих громадян на їх прохання. В ряді випадків неповнолітні від 16 до 18 років підлягають адміністративній відповідальності на загальних засадах.

Законом передбачено також заходи адміністративного примусу, а саме: попереджувальні (перевірка документів, заборона випуску на лінію несправного автотранспорту); заходи адміністративного припинення (затримання правопорушника, огляд і вилучення речей); примусове лікування; безпосередній фізичний вплив (застосування спеціальних засобів, зброї); заходи адміністративного стягнення. Закон визначає, які структури уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення. До них належать: адміністративні комісії при виконавчих

комітетах місцевих Рад народних депутатів, районні суди, органи внутрішніх справ, державні інспекції тощо.

### **Контрольні запитання**

1. Дайте визначення адміністративного права.
2. Назвіть основний законодавчий акт, який передбачає відповідальність за адміністративні правопорушення.
3. Дайте визначення адміністративного правопорушення.
4. Хто може бути суб'єктом адміністративного правопорушення?
5. Які заходи адміністративного примусу можуть застосовувати правоохоронні органи?
6. Які ви знаєте види адміністративних стягнень?
7. Які органи вповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення?

### **Література**

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – Х.: Одиссей, 2004. – 263 с.
2. Административное право Украины: Учебник / Под общ. ред. С.В. Кивалова. –Х: “Одиссей”, 2004. – 880 с.
3. Адміністративне право України: Підручник / За ред. Ю.Б. Бітяка. – К.: Юрінком-Інтер, 2005. – 544 с.
4. Пахомов И.Н. Административное право: Общая часть. – Х.: Одиссей, 2003. – 283 с.

### **Тема контрольної роботи № 2 “Цивільне право”**

#### **Питання теми**

1. Поняття цивільного права і цивільних правовідносин. Цивільне законодавство.
2. Об'єкти цивільних правовідносин. Підстави виникнення та припинення цивільних прав та обов'язків.
3. Захист цивільних прав. Позовна давність.

4. Правове регулювання власності в Україні. Захист права власності.

5. Основи спадкового права.

Цивільне право слід розглядати як систему правових норм, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Особливістю майнових відносин є те, що вони пов'язані з належністю, набуттям, володінням, користуванням і розпорядженням майном. Майнові відносини пов'язані також з належністю майна певним особам (володіння, користування і розпорядження майном); з переходом майна від одних осіб до інших (купівля-продаж, постачання, оренда, найом).

На відміну від майнових відносин особисті немайнові відносини виникають завдяки здійсненню особою її особистих прав і свобод щодо немайнових благ. Нерозривно пов'язане з майновими відносинами авторське право на твір. Не пов'язані прямо з майновими відносинами, але іноді можуть впливати на них – захист честі, гідності та ділової репутації.

Учасником цивільних правовідносин право визначає фізичну особу. Для того, щоб виступати суб'єктом цивільних правовідносин, фізичні особи повинні володіти цивільною правосуб'єктністю, яка включає правоздатність, дієздатність і деліктоздатність. Цивільна правоздатність – це здатність фізичних осіб мати цивільні права та обов'язки. Зміст цивільної правоздатності громадян полягає у тому, що вони можуть: мати майно, землю, житло, техніку тощо як особисту власність; мати право користування житловими приміщеннями, які належать державі чи організації; успадковувати і заповідати майно; обирати рід занять і місце проживання; мати право на твір науки, літератури і мистецтва, відкриття, винахід, раціоналізаторську пропозицію, промисловий зразок; мати інші майнові та особисті немайнові права.

Слід запам'ятати, що для правовідносин дуже важливо мати цивільну дієздатність, яка визначається як здатність



фізичних осіб своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Обсяг цивільної дієздатності залежить від віку та психічного здоров'я фізичної особи. Виходячи з цього ЦК України визначає такі рівні дієздатності: часткова, неповна, повна, обмежена та її відсутність. При здійсненні своїх прав фізична особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоду довкіллю або культурній спадщині.

Деліктоздатність – це здатність самостійно відповідати за майнову шкоду, нанесену внаслідок цивільного правопорушення.

Право визначає ще одного суб'єкта правовідносин – юридичну особу як ту чи іншу організацію, що створена і зареєстрована у встановленому законом порядку через об'єднання осіб та (або) майна, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді (ст. 80,82). Ознаками юридичних осіб є: організаційна єдність; мають відокремлене майно; можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав, виконувати обов'язки; можуть бути позивачами і відповідачами в загальному чи господарському суді; мають рахунок у банку; в ряді випадків мають свій статут.

Слід зазначити, що об'єктом цивільних правовідносин є конкретні блага, з приводу яких суб'єкти вступають між собою в зазначені правові відносини. Згідно з ЦК України, об'єктами цивільних прав визнаються: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні та нематеріальні блага (здоров'я, життя, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, авторство, свобода літературної, художньої, наукової, технічної творчості).

Кожний суб'єкт правовідносин має цивільні права та обов'язки, які виникають із дій осіб, що передбачені актами

цивільного законодавства, а також із дій осіб, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Підставами виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема, є: договори та інші правочини; створення літературних, художніх творів; винаходи та інші результати інтелектуальної, творчої діяльності; завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі; інші юридичні факти.

Кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку; зміна правовідношень; припинення правовідношень; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди.

Характерним для цивільно-правової відповідальності є те, що вона являє собою відповідальність одного учасника цивільних правовідносин перед іншим, тобто відповідальність правопорушника (боржника) перед потерпілою особою (кредитором). Такий характер відповідальності обумовлений рівноправним (юридично рівним) станом суб'єктів цивільних правовідносин, а також взаємністю їх прав та обов'язків.

З порозумінням і необхідністю слід усвідомити, що право власності – це право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном. Суб'єктами права власності є Український народ, фізичні та юридичні особи, інші учасники цивільних відносин, які є рівноправними перед законом. Захист права власності здійснюється в судовому порядку, а також іншими засобами, передбаченими в цивільному законодавстві. Суб'єктами захисту виступають носії права власності – власники, права яких порушені.

У сучасних умовах для Українського суспільства набуває нового і дуже важливого значення право інтелектуальної

власності. Це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений статтями ЦК України та іншими законами. Суб'єктами права інтелектуальної власності є творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності.

Важливим компонентом цивільного права виступає спадкове право. Спадкове право – це сукупність цивільно-правових норм, що встановлюють порядок переходу прав і обов'язків померлої особи за правом спадкування. Спадкування є перехід прав та обов'язків (спадщини) після смерті фізичної особи (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців). Слід підкреслити, що спадкування здійснюється за заповітом або законом. Процес спадкоємства починається після смерті особи або оголошення її померлою. Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кількох фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин; без зазначення причин може позбавити права на спадкування будь-яку особу з числа спадкоємців за законом. У такому разі ця особа не може одержати право на спадкування.

### **Контрольні запитання**

1. Дайте визначення поняття цивільного права, майнових та особистих немайнових відносин.
2. Дайте загальну характеристику Цивільного кодексу України.
3. Що таке цивільна правоздатність? Чим вона відрізняється від цивільної дієздатності? Які види цивільної дієздатності вам відомі?

4. Охарактеризуйте суб'єкти цивільних відносин.
5. Охарактеризуйте об'єкти цивільних правовідносин.
6. Розкрийте поняття спадкування за законом і за заповітом.

### **Література**

1. Цивільний кодекс України. – Х.: Одиссей, 2004. – 408 с.
2. Сімейний кодекс України. – Х.: Одиссей, 2002. – 92 с.
3. Гражданское и семейное право. Учебно-практический справочник / Под ред. Е.О. Харитонов. – Х.: Одиссей, 1999. – 544 с.
4. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.

### **Тема контрольної роботи № 3 “Основи господарського права”**

#### **Питання теми**

1. Основні засади здійснення господарської діяльності в Україні.
2. Суб'єкти господарювання.
3. Майнова основа господарювання.
4. Господарські зобов'язання: поняття, підстави виникнення, порядок виконання.
5. Господарські договори.
6. Порядок визнання суб'єкта господарювання банкрутом.

Проблема забезпечення правової урегульованості ринкових відносин у режимі високої ефективності їх функціонування може бути вирішена тільки в межах комплексного законодавства, сформованого на засадах гармонійного поєднання, балансу між приватними підприємницькими інтересами суб'єктів економічної

діяльності та публічними інтересами усього суспільства або значної його частини.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 3 ГК України під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, Господарським кодексом України (прийнятий 16.01.2003 р. набрав чинності 01.01. 2004 р.), законами України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими нормативними актами.

Учасники відносин у сфері господарювання: суб'єкти господарювання; споживачі; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією; громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Суб'єкти господарювання – це учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Статтею 55 ГК України визначено перелік суб'єктів господарювання. До них належать: господарські організації (юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку); громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці; філії, представництва, інші відокремлені

підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

Під господарськими організаціями розуміють суб'єкти господарювання, які діють на основі права власності, права господарського ведення чи оперативного управління, мають статус юридичної особи, що визначається цивільним і господарським законодавством. Відокремлені підрозділи (структурні одиниці) господарських організацій можуть діяти лише на основі права оперативного-господарського використання майна, без статусу юридичної особи. Майно у сфері господарювання – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються у їх балансі або враховуються в інших, передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Правову основу режиму майна суб'єктів господарювання становлять: право власності, право господарського ведення майном, право оперативного управління майном; право оперативного використання майна.

Господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених ГК України, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) повинен вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (сторона, що управляє, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарючими суб'єктами – юридичними особами на підставі господарських договорів, є господарсько-договірними зобов'язаннями.

Банкрутство як невід'ємний фактор господарської діяльності можна розглядати як нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані

судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури. Суб'єктом банкрутства може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності. Не можуть бути визнані банкрутом казенні підприємства, а також відокремлені структурні підрозділи господарської організації. У випадках, передбачених законом, щодо неплатоспроможного боржника застосовуються такі процедури, які необхідно студенту знати: розпорядження майном боржника; мирова угода; санація (відновлення платоспроможності) боржника; ліквідація підприємства-банкрута. У випадках, передбачених законом, суб'єкт підприємництва (боржник), його засновники (учасники), власник майна, а також інші особи несуть юридичну відповідальність за порушення вимог законодавства про банкрутство, зокрема фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства.

Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах, що передбачені законодавством і договором. Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинене ним правопорушення у сфері господарювання. Господарськими санкціями визначаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та (або) правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції.

### **Контрольні запитання**

1. Що таке господарська діяльність? Які її види ви знаєте?
2. Які основні організаційно-правові форми здійснення підприємницької діяльності передбачені чинним законодавством України?

3. Назвіть суб'єкти господарювання.
4. Що таке господарський договір?
5. Назвіть підстави виникнення господарських зобов'язань.
6. Які види господарських санкцій за порушення у сфері господарської діяльності застосовуються згідно з чинним законодавством України?

### **Література**

1. Господарський кодекс України. – Х.: Одиссей, 2004. – 248 с.
2. Щербина В.С. Господарське право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 392 с.
3. Пилипенко А.Я., Щербина В.С. Господарське право: Навч. посібник для юр. факультетів вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 288 с.
4. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.

### **Тема контрольної роботи № 4 “Основи сімейного права”**

#### **Питання теми**

1. Поняття сімейного права. Шлюб і сім'я.
2. Порядок укладення шлюбу.
3. Порядок припинення шлюбу.
4. Майнові та немайнові права і обов'язки подружжя.
5. Опіка і піклування.

Сімейним правом вважається сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові й пов'язані з ними майнові відносини громадян, що виникають із шлюбу й належності до сім'ї. Основним правовим джерелом шлюбно-сімейних відносин є Сімейний кодекс України, який був прийнятий 10.01.2002 р. і набрав чинності із уведенням в дію Цивільного



кодексу України з 01.01. 2004 р. Він визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення та зміст особистих немайнових і майнових прав і обов'язків батьків і дітей, усиновителів і усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Так, Конституція України проголошує: "Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі" (ст.5).

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Слід розрізняти сім'ю і шлюб як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану. Для укладення шлюбу необхідна згода осіб, які одружуються, і досягнення ними шлюбного віку. Кодексом визначені категорії осіб, шлюб між якими заборонений. Так, відповідно до ст. 26 СК України, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами різних ліній споріднення.

Законодавством передбачений такий порядок припинення шлюбу: внаслідок смерті одного з подружжя або визнання його померлим; внаслідок розірваного шлюбу органами Державної реєстрації актів цивільного стану: за заявою подружжя, яке не має дітей; за заявою одного з подружжя, якщо інший з подружжя визнаний безвісно відсутнім; визнаний недієздатним; засуджений за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менше, ніж на три роки; за рішенням суду, до якого подана спільна заява подружжя, яке має дітей; за позовом одного із подружжя.

Подружжя і особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, мають право на укладення шлюбного договору. Шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки, а також майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними і дітьми, не зможе зменшувати обсяг прав дитини, які встановлені

законодавством, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище.

Подружжя мають особисті права та обов'язки: право на материнство, право на батьківство, право дружини та чоловіка на повагу до своєї індивідуальності, право дружини та чоловіка на фізичний і духовний розвиток, право дружини та чоловіка на зміну прізвища, право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків і спільне вирішення питань життя сім'ї, право дружини та чоловіка на особисту свободу. Згідно з чинним законодавством, члени подружжя мають і відповідні майнові права та обов'язки. Відповідно до ст. 87 СК України, особистою приватною власністю дружини (чоловіка) є: майно, набуте кожним із них до шлюбу; майно, набуте кожним із подружжя за час шлюбу, але на підставі договору дарування або у визначеному порядку спадкування; майно, набуте кожним із подружжя за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто; речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя; премії, нагороди, які кожен із подружжя одержав за особисті заслуги. Разом із тим, суд може визнати за іншим з подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню; кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка одному з подружжя належала; страхові суми, отримані одним із подружжя за обов'язковим або добровільним особистим страхуванням.

Законодавство передбачає опіку та піклування над особами. Це правові форми захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів громадян. Опіка встановлюється над неповнолітніми віком до 14 років, які з тих чи інших причин залишилися без батьківського піклування; над громадянами, визнаними судом недієздатним внаслідок душевної хвороби або недоумства. Піклування встановлюється над неповнолітніми дітьми від 14 до 18 років, які з тих чи інших причин залишилися без батьківського

підкування; над громадянами, визнаними судом обмежено дієздатними; над особами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права.

### **Контрольні запитання**

1. Дайте визначення поняття шлюбу і сім'ї.
2. На яких принципах будуються шлюбно-сімейні відносини?
3. Який порядок укладення шлюбу та його припинення встановлено законом?
4. Порівняйте припинення шлюбу через розлучення та визнання шлюбу недійсним.
5. Які відносини регулює шлюбний договір?
6. У чому полягають майнові та немайнові права та обов'язки подружжя?
7. Які взаємні права й обов'язки батьків і дітей?

### **Література**

1. Сімейний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). – К., 2002, № 21 – 22. – С. 135
2. Ариванюк Т.О. Сімейне право України: Підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів/ За ред. В.С. Гопанчук. – К.: Істина, 2002. – 304 с.
3. Гражданское и семейное право: Учебно-практический справочник / Под ред. Е.О. Харитонов. – Х.: Одиссей, 1999. – 544 с.
4. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.

### **Тема контрольної роботи № 5 “Трудове право”**

#### **Питання теми**

1. Поняття суспільної праці та трудового права України.

2. Колективний договір.
3. Поняття трудового договору, його сторони і зміст.
4. Контракт – особливий вид трудового договору.
5. Робочий час працівника. Час відпочинку.
6. Трудова дисципліна. Обов'язки працівника. Порядок накладання дисциплінарних стягнень.

Право на працю – одне з невід'ємних прав громадян демократичної держави, що означає можливість заробляти собі на життя працею, на яку він вільно погоджується. Процес праці майже завжди має колективний характер і значною мірою опосередковується через трудові відносини. Трудовим правом називають систему встановлених або санкціонованих державою правових норм, які регулюються індивідуальні та колективні трудові відносини у суспільній організації праці. Норми трудового законодавства поширюються тільки на працю, яка має суспільну форму, тобто коли виникають суспільні відносини, що потребують правового регулювання. Не регулюється трудовим правом, наприклад, праця у власному домашньому господарстві. Трудове право регулює відносини, що виникають при використанні вільної, договірної праці, коли є вільне волевиявлення, немає примусу у будь-якому вигляді, включаючи обов'язки військової служби. Трудове законодавство не поширюється на примусову працю.

Зверніть увагу на те, що трудові правовідносини мають двосторонній правовий зв'язок між правами працівника юридичних обов'язків щодо виконання ним за винагороду роботи за певною професією, спеціальністю, кваліфікацією або посадою з підкоренням внутрішньому трудовому розпорядку, а з боку роботодавця – у забезпеченні належних умов праці та її оплати. Фактично всі права та обов'язки у трудових правовідносинах виникають і реалізуються з початку виконання роботи.

Особливість найманої праці полягає в тому, що вона здійснюється особою, яка не працює самостійно як

підприємець або не є власником майна підприємства. Трудове законодавство діє лише там, де є відносини між роботодавцем (власником підприємства або уповноваженим органом, фізичною особою) та найманою особою, яка застосовує свої здібності до праці для виконання завдань організаторів праці.

Перехід України до ринкових відносин вимагає створення механізму соціального захисту прав та інтересів працівників. Законодавство України передбачає Колективний договір як одну з важливих форм демократичного самоврядування, що сприяє визначенню взаємовідносин власника або уповноваженого ним органу з трудовим колективом у сферах праці, економіки і соціального розвитку підприємства. Колективний договір – це угода, яка укладається між власником підприємства, установи чи організації або уповноваженим ним органом (особою) і трудовим колективом на основі чинного законодавства з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів працівників, власників та уповноважених ними органів. Зокрема: зміни в організації виробництва і праці; забезпечення продуктивної зайнятості; нормування й оплата праці; встановлення гарантій, компенсацій, пільг; участь трудового колективу у формуванні, розподілі та використанні прибутку підприємства, установи, організації; режим роботи, тривалість робочого часу і відпочинку; умови і охорона праці; забезпечення житлово-побутового, культурного, медичного обслуговування, організація оздоровлення і відпочинку працівників; гарантії діяльності профспілкової чи інших представницьких організацій трудящих; умови регулювання фондів оплати праці та встановлення міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень в оплаті праці.

Трудовий договір характеризується сукупністю правових норм, які регулюють порядок виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин і є організаційно-правовою формою застосування праці громадян. Трудовий договір регулює відносини між працівником і власником

підприємства (установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою). Працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Дайте пояснення безстрокового трудового договору на визначений строк, що встановлюється за погодженням сторін, та на час виконання певної роботи.

Особливим видом трудового договору є контракт. Контракт можна визначити як особливий вид трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін, умови матеріального забезпечення і організації праці працівників, умови розірвання договору можуть встановлюватися угодою сторін. Контракт укладається у письмовій формі в двох примірниках і набуває чинності з моменту його підписання або з терміну, обумовленого контрактом. Контракт є підставою для видання наказу про прийняття на роботу.

Основним документом про трудову діяльність працівника є трудова книжка. Порядок ведення трудових книжок працівників регулюється підзаконним нормативно-правовим актом. Так, згідно з Інструкцією про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженою Наказом Міністерства праці України та соціального захисту населення від 29.07.93 р. № 58, трудові книжки заводять на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи понад 5 днів. Трудові книжки ведуться також на позаштатних працівників за умови, якщо вони підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

У законодавстві про працю для підстав припинення трудових відносин передбачаються такі дії: припинення трудового договору, розірвання трудового договору,

звільнення працівника. Підставами для припинення трудового договору є: угода сторін; закінчення строку дії трудового договору (п.2 і 3 ст. 23 КЗпП України), крім випадків, коли трудові відносини фактично тривають і жодна з сторін не поставила вимогу про їх припинення; призов або вступ працівника до військової служби; розірвання трудового договору з ініціативи працівника (ст. 38, 39), з ініціативи власника або уповноваженого ним органу (ст. 40, 41) або на вимогу профспілкового чи іншого уповноваженого трудовим колективом органу (ст. 45); переведення працівника, за його згодою, на інше підприємство, в установу, організацію або перехід на виборну посаду та таке ін. Трудовий договір, укладений на невизначений строк, а також строковий трудовий договір до закінчення строку його чинності можуть бути розірвані власником або уповноваженим ним органом лише у таких випадках: зміна в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідація, реорганізація, банкрутство або репрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників; виявлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваним роботам внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню даної роботи; прогулу без поважних причин тощо (ст. 40 КЗпП).

Час, протягом якого працівник повинен виконувати свої трудові обов'язки, вважається робочий часом. Згідно з чинним законодавством, можна виділити такі види робочого часу: нормальний робочий час, скорочений робочий час, ненормований робочий час, надурочний робочий час, неповний робочий час.

Кожен, хто працює, має право на відпочинок (ст. 45 Конституції України). Часом відпочинку слід вважати той час, коли працівник вільний від виконання своїх службових обов'язків і може використовувати його на свій розсуд (ст. 66 КЗпП). Трудове законодавство передбачає такі види відпочинку: перерви протягом дня, міжзмінні перерви, щотижневі вихідні, святкові та неробочі дні, відпустки.

Виробництво неможливе без організованості, взаємоузгодженості й чіткості в роботі – цьому сприяє дисципліна праці. Дисципліна праці – це встановлені нормами права, правила взаємовідносин суб'єктів колективної праці, яка виражається у свідомому й точному виконанні працівниками своїх трудових функцій. Трудова дисципліна передбачає: чесну і сумлінну працю; своєчасне і точне виконання розпоряджень власника; підвищення продуктивності праці; виконання технологічної дисципліни; додержання вимог охорони праці; дотримання техніки безпеки та виробничої санітарії; збереження та зміцнення власності підприємства; поліпшення якості продукції.

При виконанні працівником певної роботи між ним і власником підприємства, установи, організації або уповноваженою особою можуть виникати певні суперечності чи непорозуміння, врегулювання яких передбачається законодавством. Індивідуальні трудові спори – це непорозуміння між працівником і роботодавцем з питань застосування трудового законодавства та договорів про працю. Колективними трудовими спорами вважаються розбіжності між найманими працівниками (профспілкова чи інша уповноважена працівниками організація) і власником чи уповноваженим ним органом із питань зміни або встановлення нових соціально-економічних умов праці та виробничого побуту, укладання або зміни колективного договору, виконання колективного договору, невиконання вимог законодавства про працю.

Радикальним засобом вирішення колективного трудового конфлікту є страйк, який полягає у тимчасовому колективному припиненні роботи працівниками з метою вирішення колективного трудового спору (права на страйк не мають працівники органів прокуратури, суду, державної влади, правоохоронних органів). Страйк може бути розпочато, якщо примирливі процедури не привели до вирішення колективного трудового спору (конфлікту) або власник чи уповноважений ним орган (представник) ухиляється від примирливих процедур або не виконує угоди,



досягнутої в ході вирішення колективного трудового спору (конфлікту).

### **Контрольні запитання**

1. Дайте загальну характеристику джерел трудового права.
2. Як класифікуються суб'єкти трудового права?
3. Які гарантії встановлені Конституцією України у сфері реалізації громадянами України права на працю і права на відпочинок?
4. Що таке колективний договір? Між ким він укладається? Які положення включаються до нього?
5. Що таке трудовий договір? Які його умови визнаються обов'язковими, а які – додатковими?
6. Які загальні підстави для розірвання трудового договору встановлені законом?
7. Що таке робочий час?
8. Що таке трудовий спір? Що таке страйк?

### **Література**

1. Кодекс законів про працю України. – Х.: Одіссей, 2003. – 160 с.
2. Кодекс законів про працю України: Науково-практичний коментар. – 4-е вид., доп. і переробл. – Х.: Одіссей, 2004. – 736 с.
3. Бурак В.Я. Трудові спори: порядок їх вирішення в Україні. – Донецьк: Знання, 2003. – 382 с.
4. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. – 3-е вид., доп. і переробл. – Х.: Консум, 2002. – 528 с.
5. Трудове право України в запитаннях і відповідях: Навч. посібник. – 4-е вид., доп. і переробл. / За ред. В.В. Жернакова. – Х.: Одіссей, 2005. – 673 с.

## **Тема контрольної роботи № 6 “Основи кримінального права”**

### **Питання теми**

1. Поняття кримінального права.
2. Злочин: поняття та ознаки, види, склад.
3. Кримінальна відповідальність.
4. Кримінальне покарання та його види.
5. Підстави для звільнення від кримінального покарання.

Системою правових норм, які визначають основи і принципи кримінальної відповідальності, є кримінальне право, що встановлює, які суспільні дії є злочином і яке покарання може бути застосоване до особи, котра його вчинила.

Основним джерелом Кримінального права є Кримінальний кодекс України, що прийнятий 05.04.2001 р. і набрав чинності 01.09.2001 р. Він складається із Загальної та Особливої частин. У Загальній частині наведено норми загального значення, зокрема щодо поняття самого злочину, його ознак, дії КК України у просторі та часі, класифікації та підстав кримінальної відповідальності, кримінального покарання та його видів, призначення покарання та звільнення від нього.

Особлива частина КК України визначає відповідальність за конкретні види злочинів. Закон передбачає такі види злочинів: проти основ національної безпеки України; проти життя та здоров'я особи; проти волі, честі та гідності особи; проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; проти власності; у сфері господарської діяльності; проти довкілля; проти громадської безпеки; проти громадського порядку та моральності; проти безпеки виробництва; у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин; проти безпеки руху та експлуатації транспорту; у сфері охорони державної таємниці,

недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж; у сфері службової діяльності, проти правосуддя; проти встановленого порядку несення військової служби; проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Кримінальний кодекс України визначає злочин як суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Злочин характеризують такі ознаки: суспільна небезпечність діяння; кримінальна протиправність; вина; кримінальна караність. Залежно від ступеня тяжкості розрізняють такі категорії злочинів: невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі злочини; особливо тяжкі злочини. Склад злочину – це сукупність передбачених кримінальним кодексом ознак, які визначають суспільно-небезпечне діяння як злочин. Стадії вчинення злочину – це певні етапи готування і здійснення навмисного злочину, що різняться характером дій на кожному етапі. З огляду на стадії вчинення, розрізняють злочини незакінчений (готування до злочину, замах на злочин) і закінчений. Співучастю у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Кримінальна відповідальність – це один із видів юридичної відповідальності, правовий наслідок вчинення злочину, який полягає у застосуванні до винної особи заходів державного примусу у формі кримінального покарання. Підставою для кримінальної відповідальності є факт учинення злочину та його склад. Вона застосовується лише судом і лише до особи, винної у скоєнні злочину. Кримінальній відповідальності підлягає та осудна особа за вчинення будь-якого злочину з 16 років, а за деякі найбільш небезпечні злочинні діяння кримінальну відповідальність встановлено з 14 років (ст.22 КК України).

Кримінальне покарання – це особливий захід державного примусу, що застосовується судом від імені держави до

особи, винної у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Застосовуючи кримінальне покарання, держава переслідує конкретні цілі. Кримінальне покарання характеризується тим, що воно призначається: тільки за вироком суду і відповідно до закону; лише для особи, визнаної винною у вчиненні злочину; судом від імені держави і в інтересах всього суспільства; має особистий характер і не може розповсюджуватися на інших осіб; полягає у тому, що засуджений зазнає кари за вчинений злочин, тобто певних втрат і страждань, передбачених кримінальним і виправно-трудовим законом. Особи, які вчинили злочини, підлягають кримінальній відповідальності за законом, який діяв на час вчинення злочину (ч. 2 ст. 4 КК). Чинним визначається закон, що набрав юридичної сили і ще не втратив її, тобто не скасований або не змінений іншим законом. Якщо ж особа вчинила злочин у період чинності одного (раніше діючого) закону, а питання про притягнення її до кримінальної відповідальності вирішується у період дії іншого закону, то застосуванню підлягає раніше діючий закон, якщо він є більш м'яким, ніж новий. Якщо ж новий закон є більш м'яким, ніж той, що діяв раніше, тобто усуває злочинність діяння або пом'якшує покарання, то застосовується новий закон (зворотна сила закону) – ч.1 ст.5 КК. Зворотна сила кримінального закону – це поширення нового закону на злочини, вчинені до набрання ним сили. Закон, що встановлює покарання за діяння або посилює покарання, зворотної сили не має (ч.3 ст. 5 КК).

*Види кримінальних покарань. Основні:* громадські роботи; виправні роботи; службові обмеження для військовослужбовців; арешт; обмеження волі; тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; позбавлення волі на певний строк; довічне позбавлення волі. *Додаткові:* позбавлення військового спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна. *Змішані:* штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

У кримінальному Кодексі України передбачено можливості для звільнення від відбування покарання. Так, у разі призначення покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі вагітним жінкам або жінкам, які мають дітей віком до 7 років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше 5 років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання зі встановленням випробувального строку у межах строку, на який, згідно з законом, жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

### **Контрольні запитання**

1. Що таке злочин? Які його ознаки та склад?
2. Яка класифікація злочинів вам відома?
3. Назвіть основні види кримінальних покарань?
4. Перерахуйте обставини, що пом'якшують покарання.
5. З якого віку настає кримінальна відповідальність?
6. У чому полягає основна відмінність між злочином та адміністративним проступком?

### **Література**

1. Кримінальний кодекс України. – Х.: Одиссей, 2001. – 239 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Правові джерела, 2002. – 564 с.
3. Кримінальне право України. Особлива частина / За ред. М.І. Бемасанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер. – Право, 2001. – 494 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. М.І. Бемасанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер. – Право, 2002. – 415 с.

*Запитання до заліку з курсу “Основи конституційного права і чинного законодавства України”*

1. Категорії держави і права.
2. Поняття Конституції.
3. Конституційне право України як основа регулювання суспільних відносин.
4. Правовий статус людини і громадянина. Громадянство України.
5. Права і свободи людини і громадянина в Україні.
6. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина України.
7. Безпосередня демократія як форма народовладдя.
8. Вдосконалення безпосередньої демократії як засіб побудови в Україні сучасної державності.
9. Формування, повноваження і структура Верховної Ради України.
10. Законодавчий процес.
11. Правовий статус народного депутата України.
12. Місце Президента в системі державних органів України.
13. Порядок обрання Президента.
14. Повноваження Президента.
15. Дострокове припинення повноважень Президента.
16. Кабінет Міністрів – вищий орган виконавчої влади України.
17. Місцеві державні адміністрації.
18. Судова влада в Україні.
19. Правоохоронні органи в Україні.
20. Поняття і значення місцевого самоврядування в Україні.
21. Проблеми місцевого самоврядування в Україні та шляхи їх подолання.
22. Майнові права громадян України та їх охорона.
23. Цивільно-правові угоди.
24. Основи спадкового права.
25. Правові основи підприємницької діяльності.

26. Правопорушення і юридична відповідальність.
27. Адміністративні правопорушення і відповідальність за них.
28. Цивільно-правова відповідальність.
29. Матеріальна і дисциплінарна відповідальність.
30. Опіка і піклування.
31. Захист цивільних прав.
32. Право інтелектуальної власності.
33. Зобов'язувальне право.
34. Порядок і умови укладання шлюбу.
35. Особисті права та обов'язки подружжя.
36. Майнові права та обов'язки подружжя.
37. Припинення шлюбу.
38. Трудові правовідносини і їх суб'єкти.
39. Колективний договір, його зміст і види, оформлення на роботу.
40. Укладання трудового договору.
41. Зміна умов трудового договору.
42. Робочий час і час відпочинку.
43. Трудова дисципліна.
44. Правове регулювання господарської і підприємницької діяльності.
45. Господарські зобов'язання.
46. Господарсько-правова відповідальність.
47. Суб'єкти адміністративного права.
48. Загальні положення кримінального права.
49. Види кримінального покарання й порядок його застосування.

Каніщев Григорій Юрійович  
Селевко Володимир Борисович  
Бичкова Світлана Сергіївна

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА ЧИННОГО  
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Редактор Є.О. Александрова

Зв. план, 2007

Підписано до друку 02.06.2007

Формат 60x84 1/16. Папір офс. №2. Офс. друк

Ум. друк. арк. 4. Обл.-вид. арк. 4,37. Наклад 450 прим.

Замовлення 267. Ціна вільна

---

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського  
“Харківський авіаційний інститут”  
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17  
<http://www.khai.edu>  
Видавничий центр “ХАІ”  
61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17  
[izdat@khai.edu](mailto:izdat@khai.edu)